

An aerial photograph of a residential neighborhood, showing a grid of streets, houses with various roof colors, and green spaces. A large white circle is superimposed in the center, containing the title and subtitle. The background image shows a mix of urban and suburban elements, including a roundabout on the left and a large green area on the right.

UvH Magazine

Verschillen in de bijstand Maatwerk of ongelijkheid?

Bevindingen van anderhalf jaar onderzoek naar de bijstand

Inhoudsopgave

- 03 Voorwoord
- 04 Verschillen tussen gemeenten
- 05 Ervaringen van bijstandsccliënten
- 07 Vooruitblik
- 08 Overzicht publicaties
- 09 Columns in Sprank
- 18 Artikel in De Helling
- 22 Essay in Binnenlands Bestuur
- 26 Hoofdstuk in Werk aan de Winkel
- 46 Artikel in Trouw
- 49 Conclusies

Hoe rechtvaardig zijn verschillen in de bijstand?

Sinds enkele jaren hebben Nederlandse gemeenten meer vrijheid gekregen om hun eigen bijstandsbeleid vorm te geven. Volgens de overheid zouden bijstandsgerechtigden daar profijt van hebben. Een beleid dat meer rekening houdt met de lokale omstandigheden zou gemeenten in staat stellen 'maatwerk' te leveren en dat zou mensen sneller aan een betaalde baan helpen.

Welke verschillen zijn daardoor eigenlijk precies ontstaan? En wat vinden bijstandsgerechtigden zelf van deze verschillen? Wij zijn op zoek gegaan naar antwoorden op deze vragen.

In dit magazine doen wij verslag van de bevindingen van anderhalf jaar onderzoek. Dat onderzoek hebben we in twee stappen gedaan. Eerst hebben we onderzocht hoe gemeentelijk bijstandsbeleid van elkaar verschilt. Vervolgens hebben we in de gemeenten die het meest van elkaar verschillen met bijstandsgerechtigden gesproken. We waren namelijk benieuwd of in gemeenten met heel verschillend bijstandsbeleid ook hele verschillende meningen over de bijstand bestaan.

Hierna laten we eerst zien hoe we het onderzoek hebben opgezet. Vervolgens laten we via een essay, columns en interviews zien wat we gevonden hebben. Aan het einde van dit magazine vatten we de belangrijkste bevindingen nog een keer samen.

Melissa Sebrechts
Thomas Kampen
Evelien Tonkens

Universiteit voor Humanistiek

Om verschillen tussen gemeenten in kaart te brengen hebben we ons eerst afgevraagd: hoe kunnen gemeenten eigenlijk van elkaar verschillen? We spraken met verschillende experts binnen Nederland. Iedereen had stukjes interessante informatie, maar niemand had een bruikbaar overzicht van de verschillen. Daarom gingen we de verschillen zelf in kaart brengen.

Verschillen tussen gemeenten

We stelden zelf vast dat gemeenten veel of weinig rechten en veel of weinig plichten kunnen hebben voor mensen in de bijstand. Gemeenten kunnen daarvan verschillende combinaties maken (veel rechten en weinig plichten, weinig rechten en veel plichten, et cetera). In een schema ziet dat er als volgt uit:

	VEEL PLICHTEN	WEINIG PLICHTEN
VEEL RECHTEN	Activerende gemeente	Faciliterende gemeente
WEINIG RECHTEN	Sanctionerende gemeente	Laissez-faire gemeente

Een gemeente met veel rechten en veel plichten noemen we activerend; een gemeente met veel plichten en weinig rechten noemen we sanctionerend; een gemeente met veel rechten en weinig plichten noemen we faciliterend; en een gemeente met weinig plichten en weinig rechten noemen we een 'laissez-faire' gemeente (in de betekenis van 'op zijn beloop laten').

Vervolgens wilden wij natuurlijk weten hoe gemeenten in Nederland in te delen zijn in de vier typen. Dat bleek nog niet zo makkelijk als het lijkt, want naar welke rechten en welke plichten kijk je dan? Wanneer heeft een gemeente 'veel rechten'? En wanneer heeft een gemeente 'weinig plichten'?

Wij besloten om niet te kijken naar de hoeveelheid rechten of plichten, maar kozen de belangrijkste rechten en plichten, zoals de tegenprestatie. Vervolgens keken we hoe lang bijstandsgerechtigden een tegen-

prestatie moesten leveren en hoeveel uur per week. De gemeenten die bovenaan eindigden beschouwden wij als gemeenten met veel plichten. Naast de duur van tegenprestatie kozen wij handhaving (hoeveel sancties worden opgelegd?) als aanwijzing voor veel plichten. Als indicator voor veel rechten kozen wij voor de hoogte van de individuele inkomstenstoeslag en premies voor deelname aan Participatieplaatsen.

Omdat het te tijdrovend zou zijn om dit voor alle (355) Nederlandse gemeenten uit te zoeken, selecteerden we de 48 gemeenten die op basis van cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek aan de door ons opgestelde criteria voldeden. Van die 48 gemeenten bestudeerden we de relevante regelgeving ('verordeningen'). Op basis daarvan verdeelden we de gemeenten over de vier 'types' (zie het schema). Per type gemeente kozen we de twee gemeenten die als uitschieters golden, bijvoorbeeld de twee 'strengste' gemeenten. We hebben alle deelnemende gemeenten anonimiteit beloofd, dus we kunnen niet vertellen om welke het gaat.

Vervolgens waren we natuurlijk benieuwd naar de meningen en ervaringen van bijstandsgerechtigden binnen die verschillende gemeenten. We wilden namelijk weten of er een verband bestaat tussen het type gemeente en de ervaringen van bijstandsccliënten. Eigenlijk kunnen we kort zijn over het antwoord op die vraag: dat verband vonden we niet. Maar het onderzoek leverde wel andere belangrijke inzichten op.

Ervaringen van bijstandsccliënten

Hoewel uit ons onderzoek blijkt dat de strengheid of mildheid van de gemeentelijke regelgeving niet heel bepalend is voor de ervaringen van bijstandsgerechtigden, vertelden zij ons wel veel over wat zij eerlijk en oneerlijk vinden aan de bijstand. Dat leverde ons inzichten op die wij tot nu toe nog niet zijn tegengekomen in de wetenschappelijke literatuur of het maatschappelijke debat.

In alle 8 gemeenten benaderden we 6 tot 8 bijstandsgerechtigden voor een interview. In totaal spraken we met 53 mensen verspreid over heel Nederland. We vroegen hen wat zij vinden van de bijstand in het algemeen, hoe zij denken over hun rechten en plichten, hoe zij het contact met de sociale dienst ervaren en wat zij vinden van verschillen tussen gemeenten. We waren vooral benieuwd naar wat zij eerlijk of oneerlijk vinden.

We zorgden dat we mensen met verschillende leeftijden spraken, met diverse gezinssituaties, die verschilden qua arbeidsverleden, mensen die kort en mensen die lang in de bijstand zaten en bijstandsgerechtigden met

en zonder schulden, fysieke of psychische klachten. Zo streefden we naar een goede afspiegeling van alle mensen in de bijstand. Dat is niet helemaal gelukt, omdat we daarvoor te weinig mensen met een migratieachtergrond hebben gesproken. Dat is een beperking van ons onderzoek.

Met toestemming van de bijstandsgerechtigde namen we het gesprek op. Elk gesprek werd zorgvuldig uitgetypt en geanalyseerd. Vervolgens legden we antwoorden van verschillende bijstandsgerechtigden naast elkaar en keken we naar overeenkomsten en verschillen. Daarbij legden we bijvoorbeeld antwoorden van bijstandsgerechtigden uit dezelfde gemeente naast elkaar, maar ook van bijstandsgerechtigden uit verschillende gemeenten met ongeveer dezelfde leeftijd, gezinssituatie of arbeidsverleden. Zo probeerden we te begrijpen waarom mensen de bijstand, hun rechten en plichten, eerlijk of juist oneerlijk vonden. Om hun privacy te beschermen, geven we onze respondenten in dit magazine een andere naam.

Gaandeweg merkten we dat klantmanagers een belangrijke rol speelden in de verhalen van onze respondenten. De wijze waarop klantmanagers hun rechten en plichten voorhielden, maakte vaak dat zij de bijstand rechtvaardig of juist onrechtvaardig vonden. Om een beter beeld te krijgen van de beweegredenen van klantmanagers brachten we 12 klantmanagers uit 6 gemeenten (2 gemeenten werkten niet mee) met elkaar in gesprek op een online forum. We vroegen hen hoe zij rechten en plichten aan hun cliënten presenteerden en legden hen opvallende resultaten uit de interviews voor. Op deze manier kregen we iets meer inzicht in waarom klantmanagers hun cliënten op rechten en plichten wijzen en hoe dit van invloed is op de ervaringen van bijstandsgerechtigden. We hebben daarmee echter alleen nog maar een beginnetje gemaakt. Een mooie gelegenheid voor een vervolgonderzoek dus!

Onze bevindingen hebben we gedurende het onderzoek al naar buiten gebracht via verschillende media. De media-bijdragen hebben we bij elkaar gebracht in dit magazine. De bijdragen vertellen twee belangrijke verhalen. Eén verhaal gaat over de ontstane verschillen tussen gemeenten en wat bijstandsgerechtigden daarvan vinden. Het andere verhaal gaat over de ervaringen van bijstandsgerechtigden, in het bijzonder hun ideeën en gevoelens over (on)rechtvaardigheid.

Vooruitblik

De eerste twee publicaties gaan over de verschillen in gemeentelijk bijstandsbeleid. In het essay *'Niet te pruimen maatwerk'* (Binnenlands Bestuur, 5 juli 2019) stellen we op basis van een beleidsanalyse van gemeentelijk bijstandsbeleid vast dat a) de verschillen tussen gemeenten op papier wezenlijk zijn, en b) dat het overzicht van de ontstane verschillen ver te zoeken is. In datzelfde essay, maar ook in een interview in Trouw (*'Niemand heeft zicht op het bijstandsbeleid'*, 11 juli 2019), laten we zien dat bijstandsgerechtigden de verschillen tussen gemeenten onbegrijpelijk en willekeurig vinden. Daarom pleiten we in beide bijdragen voor een meer transparante totstandkoming van verschillen.

Dan volgen verschillende bijdragen over de ervaringen van bijstandsgerechtigden, in het bijzonder hun ideeën en gevoelens over rechtvaardigheid en onrechtvaardigheid. Het hoofdstuk *'Van beschaming naar beschaving'* schreven we op uitnodiging van het wetenschappelijk bureau van GroenLinks voor de bundel *'Werk aan de winkel'*. Hierin behandelen we hoe mensen in de bijstand dagelijks te maken krijgen met negatieve stereotypingen, discriminatie en een onpersoonlijke bejegening. We laten ook zien dat de verplichte tegenprestatie bijstandsgerechtigden meestal niet helpt om sneller aan betaald werk te komen.

Daarna volgen er tien columns die we het afgelopen jaar schreven voor Sprank, het vakblad voor beslissers in het sociaal domein. Elke column focust op een specifiek thema dat naar voren kwam uit de verhalen van onze respondenten en sluit af met een advies voor beleidsmakers en uitvoerders.

In de eerste column gaat het over de ervaringen van oudere bijstandsgerechtigden met de sollicitatieplicht. De tweede column gaat over afgunst onder bijstandsgerechtigden wanneer andere bijstandsgerechtigden

een voorkeursbehandeling (lijken te) genieten. In de derde bespreken we de tegenprestatie, en hoe het een wezenlijk verschil maakt of mensen het als plicht of als recht beschouwen. Als vierde gaan we in op mantelzorg door bijstandsgerechtigden en de gevolgen voor hun kansen op werk. De vijfde column gaat over de schaamte van bijstandsgerechtigden en wat daar mogelijk tegen gedaan kan worden. In de zesde stellen we het overoptimistische mensbeeld in de Participatiewet aan de kaak. De zevende column gaat over het steeds maar weer in de bijstand belanden van bijstandsgerechtigden met een geringe kans op de arbeidsmarkt. We pleiten op basis daarvan voor een basisbaan. In de achtste vragen we aandacht voor verschillen in mondigheid tussen bijstandsgerechtigden. In de negende en tot dusver laatste column proberen we te verklaren waarom bijstandsgerechtigden hun rechten slecht lijken te kennen, terwijl klantmanagers zeggen dat zij cliënten altijd op hun rechten wijzen.

Met dit magazine laten we zien dat wij onze resultaten bij een breed publiek onder de aandacht hebben gebracht. Dat publiek bestaat echter nog vooral uit bestuurders, beleidsmakers en professionals die werkzaam zijn in de publieke sector. Daarom verspreiden we dit magazine ook onder onze respondenten en zetten we het online, zodat ook bijstandsgerechtigden geïnformeerd worden over onze resultaten en zij een indruk krijgen van de wijze waarop wij proberen met ons onderzoek bij te dragen aan het maatschappelijke debat over de bijstand.

Publicaties

09 Columns Sprank

Het magazine voor beslissers in het sociaal domein

Vijf keer per week een afwijzing

Zij wel, wij niet

Moeten of mogen?

Zorgen om zelfstandigheid

Shame on you

De mens centraal, mét problemen

Draaideur-bijstand

Fight for your right?

Komt het aan?

18 Artikel De Helling

De kwartaaluitgave van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Hoe kan de bijstand rechtvaardiger

22 Essay Binnenlands Bestuur

Magazine voor ambtenaren en bestuurders

Niet te pruimen maatwerk

26 Hoofdstuk in Werk aan de Winkel

Bundel samengesteld door Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

De bijstand als blijk van beschaving

46 Artikel Trouw

Dagblad

Niemand heeft zicht op het bijstandsbeleid

Vijf keer per week een afwijzing

THOMAS KAMPEN EN MELISSA SEBRECHTS (UNIVERSITEIT VOOR HUMANISTIEK) DOEN ONDERZOEK NAAR DE BIJSTAND. OP DEZE PAGINA SCHRIJVEN ZIJ AFWISSELEND EEN COLUMN OVER HUN BEVINDINGEN IN HET VELD. DEZE KEER LEES JE HOE JOOST (FICTIEVE NAAM) HET BIJSTANDSREGIME VAN ZIJN GEMEENTE ERVAART.

■ TEKST MELISSA SEBRECHTS BEELD ISTOCK

Gemeenten voeren de Participatiewet verschillend uit. Dat betekent dat bijstandsgerechtigden niet overal dezelfde rechten en plichten hebben. In ons onderzoek kijken we naar deze verschillen vanuit het oogpunt van rechtvaardigheid: hoe gerechtvaardigd zijn deze verschillen en wat vinden bijstandsccliënten zelf eigenlijk rechtvaardig?

Neem Joost (61), voormalig theaterdirecteur en huisman. Toen zijn relatie na acht jaar op de klippen liep, kwam hij als 'huisvader zonder baan' in de bijstand terecht. Het aanvragen van een uitkering vond Joost al een nederlaag. Hij dacht niet dat hij 'ooit zo diep zou zinken'. De gemeente waar Joost woont, verwacht dat hij vijf keer per week solliciteert. Het verhaal van Joost laat ons zien wat vijf keer per week verplicht solliciteren doet met een oudere bijstandsgerechtigde.

Profiel Na maandenlang solliciteren op banen die niet aansloten op zijn arbeidsverleden, zag Joost op een dag de vacature 'zakelijk leider theater' voorbijkomen. Enthousiast schreef hij zijn mooiste sollicitatiebrief. Vol spanning wachtte hij het antwoord af. Helaas, het enige dat hij te horen kreeg, was dat hij 'niet goed in het profiel paste'. Joost herinnert zich de verbazing en boosheid die hij voelde nog goed: "Pas ik niet in het profiel?! Ik ben het profiel!" Met een leeftijd van boven de zestig en een gat van acht jaar in zijn cv is het niet zo gek dat Joost niet meteen werd aangenomen als theaterdirecteur. Pijnlijk was het wel. "Dat ik afgewezen werd als caissière was nog tot daaraan toe, maar dat ik werd afgewezen als zakelijk leider, wat ik ben en wat ik kan, was heftig." Maar Joost liet de moed niet zakken en solliciteerde vervolgens toch op tal van baantjes 'onder zijn niveau': medewerker bediening, medewerker snackbar, schoonmaakmedewerker, afwasmedewerker, huishulpmedewerker. Alles greep hij aan om uit de bijstand te komen. Bij het samenstellen van zijn cv voor een baan als supermarkmedewerker liet hij zelfs 'theaterdirecteur' achterwege en benadrukte de korte periode die hij als caissière werkte in de jaren zeventig. Toch mocht hij niet eens op gesprek komen. Als hij praat over het gevoel van vernedering die al deze afwijzingen bij hem oproepen, wellen de tranen op in zijn ogen.

Ontrouw Het verhaal van Joost leert ons over hoe vernederend plichtmatig solliciteren kan zijn. Het zet ons aan het denken over de erkenning van arbeidsverleden in een beleidscontext die aanmoedigt dat bijstandsccliënten ook onder hun niveau solliciteren. Als mensen zich nog sterk identificeren met hun voormalige beroep, voelt onder het eigen niveau solliciteren vaak als ontrouw. Als dan ook na bijstelling van zelfbeeld en verwachtingen telkens afwijzingen blijven komen, hakt dit er heel diep in. Joost staat symbool voor een grote groep bijstandsgerechtigden die vanwege hun leeftijd nauwelijks kans maken op een betaalde baan. Dit wordt echter niet expliciet gezegd in de afwijzingen, want werkgevers willen niet aangeklaagd worden voor discriminatie. Leeftijdscdiscriminatie wordt ook nauwelijks onderkend door klantmanagers die voornamelijk een optimistische attitude willen aanleren aan werkzoekenden. Wat achterblijft bij mensen zoals Joost is een sterk gevoel van individueel falen.

Is verplicht solliciteren de pijn en moeite waard, omdat er een kans bestaat dat Joost op deze manier plots zijn droombaan tegen het lijf loopt? Of zorgt dit juist dat mensen zich verder afkeren van de arbeidsmarkt? En zijn de verschillen tussen gemeenten in het aantal verplichte sollicitaties per week te rechtvaardigen, als we de pijn van werkzoekenden onder ogen zien? Zoals Joost ons meegeeft: elke afwijzing doet pijn. Vijf keer per week afgewezen worden of vijf keer per maand scheelt nogal wat. ✿

Zij wel, wij niet

THOMAS KAMPEN EN MELISSA SEBRECHTS (UNIVERSITEIT VOOR HUMANISTIEK) DOEN ONDERZOEK NAAR DE BIJSTAND. OP DEZE PAGINA SCHRIJVEN ZIJ AFWISSELEND EEN COLUMN OVER HUN BEVINDINGEN IN HET VELD. DEZE KEER LEES JE OVER AFGUNST ONDER BIJSTANDSGERECHTIGDEN.

■ TEKST THOMAS KAMPEN BEELD ISTOCK

Bijstandsgerechtigden hebben niet in iedere gemeente dezelfde rechten en plichten. In ons onderzoek kijken we naar deze verschillen vanuit het oogpunt van rechtvaardigheid: hoe gerechtvaardigd zijn de verschillen en wat vinden bijstandsccliënten zelf eigenlijk rechtvaardig? Zien zij verschillen in behandeling bijvoorbeeld als maatwerk of juist als voorkeursbehandeling?

In onze gesprekken met bijstandsgerechtigden van Nederlandse afkomst valt de afgunst jegens vluchtelingen op. Herman (49): "Ik zie hen dan op een nieuwe fiets rijden. Die hebben ze ook niet zomaar ergens vandaan. Ik neem het die mensen niet kwalijk, maar de gemeente wel." Zelf kon hij een paar jaar geleden ook wel een nieuwe fiets gebruiken. Herman moest toen zonder reiskostenvergoeding 11 kilometer reizen naar zijn werkstage. De gemeente leende hem een fiets van 13 jaar oud, die rammelde aan alle kanten. Vervolgens mocht hij van zijn klantmanager een tweedehands fiets van 400 euro kopen. Dat bedrag zou hij vergoed krijgen, maar uiteindelijk zag hij slechts 150 euro terug. Het maakt hem nog steeds kwaad. Het geld dat hij nooit terugkreeg en het oude barrel waarop hij de benen uit zijn lijf trapte, geven Herman het gevoel dat hij moet investeren, maar dat niemand in hem investeert. Intussen investeert de overheid wél in mensen die dat in zijn ogen eerst nog moeten verdienen. Dat vindt hij oneerlijk. Zo raakt hij steeds verder achterop.

Supermarkt Ook Sonja (57) maakt zich boos. "Als je ziet wat er allemaal voor asielzoekers wordt gedaan, dan denk ik: zij krijgen meer dan wij! 25 euro per dag voor eten; dat houden wij nog niet eens over per dag. En ze krijgen een huis, dat ook nog eens wordt ingericht." Negen jaar lang werkte Sonja als vrijwilliger in de Wereldwinkel, maar die ging dicht. Inmiddels verstrekt haar gemeente geen vrijwilligersvergoedingen meer. Sonja ziet dit als een bewijs dat de gemeente niet meer in haar wil investeren. Hetzelfde geldt voor werkgevers, vindt ze, vooral vanwege haar leeftijd. Haar klantmanager stelde voor om stage te lopen in de lokale supermarkt. De supermarktmanager reageerde verbaasd op haar verzoek: "Maar dat is voor 16-jarigen. En u bent?" Het klantgesprek daarop schoot bij Sonja in het verkeerde keelgat. De klantmanager zei: "U kunt hier zat doen: nieuwkomers leren fietsen of hen de taal leren. Zit daar niet iets voor u tussen?" "Nee!", antwoordde Sonja. Want waarom zou ze deze mensen gaan helpen terwijl zij zelf aan de beurt is? Dan gaat ze liever als vrijwilliger in de ouderenzorg aan de slag. "Die mensen hebben hun hele leven lang gewerkt, zitten in een verzorgingshuis, worden één keer per dag verschoond. En dan moet ik buitenlanders gaan leren fietsen? Nee."

Wederkerigheid Het sentiment dat vluchtelingen een voorkeursbehandeling krijgen, leeft breder. De Amerikaanse socioloog Arlie Hochschild beschrijft in haar recente boek 'Vreemdelingen in hun eigen land' het gevoel van Trumpstemmers dat zij keurig in de rij op hun beurt staan te wachten en ineens merken dat de rij vóór hen steeds langer wordt. De overheid laat allerlei mensen, met name migranten en vluchtelingen, voorgaan!

Wederkerigheid is ook voor bijstandsgerechtigden belangrijk. Beleid kan veel van mensen vragen, mits het ook veel geeft. Het is namelijk moeilijker om te geven als je het gevoel hebt dat je zelf te weinig krijgt. Gemeenten kunnen de afgunst beperken door alle bijstandsgerechtigden het gevoel te geven dat er ook in hen wordt geïnvesteerd, en dat ze daarop kunnen rekenen. Nu ervaren zij het omgekeerde: ze moeten steeds meer en krijgen steeds minder. Geen vrijwilligers- of vervoersvergoeding meer, maar wel de plicht om meer uren vrijwilligerswerk te doen. Dan betekent maatwerk 'minder krijgen' en zullen bijstandsgerechtigden elkaar steeds meer de maat nemen. ✨

Moeten of mogen?

THOMAS KAMPEN EN MELISSA SEBRECHTS (UNIVERSITEIT VOOR HUMANISTIEK) DOEN ONDERZOEK NAAR DE BIJSTAND. OP DEZE PAGINA SCHRIJVEN ZIJ AFWISSELEND EEN COLUMN OVER HUN BEVINDINGEN IN HET VELD. DIT KEER: ZIEN BIJSTANDSGERECHTIGDEN DE TEGENPRESTATIE ALS RECHT OF PLICHT?

■ TEKST MELISSA SEBRECHTS BEELD ISTOCK

Als enige van zijn familie woont de 25-jarige Salem uit Iran sinds drie jaar in Nederland. Na rondzwervingen langs azc's woont hij nu in een appartementje aan de rand van een middelgrote stad. Hij krijgt een bijstandsuitkering. Naast verplichte taallessen moet hij twee dagen per week onbetaald werk verrichten. Anders dan de meeste bijstandsgerechtigden die we spreken, ziet Salem dit als een recht in plaats van als een plicht. Zijn verhaal laat ons de impact zien van dit verschil in inzicht.

In onze interviews met bijstandsgerechtigden presenteren we hun twee fictieve bijstandsgerechtigden: Rob en Ria, die in verschillende gemeenten in Nederland wonen. Ria moet twintig uur per week een tegenprestatie leveren, Rob slechts eenmalig vier uur. We vragen de respondenten hoe zij denken dat Rob en Ria dit verschil ervaren.

Aan de ene kant staan de mensen die de tegenprestatie zien als iets dat ze moeten 'terugdoen' voor hun uitkering, alsof ze een schuld te vereffenen hebben. Logisch en normaal, vinden zij. "Je krijgt toch geld. Het is wel redelijk dat je daar iets voor terugdoet." Ze berusten in de tegenprestatie die ze moeten leveren, maar echt blij worden ze er niet van.

Aan de andere kant staat de groep die helemaal niet blij wordt van de tegenprestatie. Zij antwoorden dat Ria zich waarschijnlijk wel 'genaaid' voelt. Ria is de pineut, omdat ze meer 'moet' van haar gemeente. "Ze hebben gewoon gratis arbeiders. En ja, dan sta je gewoon een park te schoffelen zonder dat je daar iets voor terugziet. Voor mij voelt dat als dwangarbeid." De jonge Salem reageert echter heel anders op het verhaal van Rob en Ria. Hij denkt juist dat Ria veel 'blijer' is dan Rob, 'want zij is bezig, zij komt het huis uit'. Ria is de winnaar in deze situatie en Rob de verliezer. Anders dan Rob 'mag' zij namelijk twintig uur per week werken. Salem beschouwt de tegenprestatie als een recht (om buiten te komen, om bezig te zijn, om je te ontwikkelen) dat mensen blij stemt. Hij spreekt uit ervaring. Toen hij thuiszat, voelde hij zich neerslachtig. Twee dagen onbetaald werk 'mogen' verrichten, werd Salems redding. Sindsdien voelt hij zich een stuk gelukkiger.

Wantrouwig De bijstandsgerechtigden die de tegenprestatie uitsluitend als plicht zien, worden wantrouwig. De gemeente of 'Den Haag' zijn dan al gauw veelkoppige monsters die burgers willen pesten; klantmanagers hebben niet het beste met hen voor en zijn onmenselijk. Wantrouwen tussen overheid en burgers is voor niemand wenselijk.

De tegenprestatie als plicht roept dus veel negatieve emoties op. Bijstandsgerechtigden die het als een recht beschouwen, lopen er wel warm voor. Hoe kun je nu zorgen dat meer mensen de tegenprestatie zien als recht? Ook daarop geeft Salem een antwoord. Hij is vooral enthousiast omdat zijn klantmanager met hem heeft meegedacht over werk dat bij hem past en hem heeft geholpen met het vinden van een geschikte plek. Nu kan hij zijn passie voor architectuur uitleven in zijn onbetaalde baan bij een architectenkantoor.

Salems verhaal laat zien dat aandacht voor iemands voorkeuren leidt tot positieve ervaringen. Afgaand op onze gesprekken met andere bijstandsgerechtigden valt hier nog veel winst te behalen voor gemeenten. Net als de plicht tot het leveren van een tegenprestatie, moet het recht op inspraak in de invulling ervan wettelijk verankerd worden. En dan niet zomaar inspraak, maar geef bijstandsgerechtigden recht op een doorslaggevende stem in hoe zij zich nuttig maken. Alleen dan kunnen we het vertrouwen van burgers in de overheid herstellen. ✨

Zorgen om zelfstandigheid

THOMAS KAMPEN EN MELISSA SEBRECHTS (UNIVERSITEIT VOOR HUMANISTIEK) DOEN ONDERZOEK NAAR DE BIJSTAND. OP DEZE PAGINA SCHRIJVEN ZIJ AFWISSELEND EEN COLUMN OVER HUN BEVINDINGEN. DIT KEER: DE ZORG VOOR THUISWONENDE OUDEREN EN DE GEVOLGEN DAARVAN VOOR HUN NAASTEN.

■ TEKST THOMAS KAMPEN BEELD ISTOCK

Monique, 56 jaar, woont in een seniorencomplex. Vreemd natuurlijk, op haar leeftijd, maar ze woonde lange tijd in bij haar hulpbehoevende oude moeder. Inmiddels is haar moeder toegelaten tot een verzorgingshuis. "Eindelijk", verzucht Monique. De ellende begon toen Moniques moeder tweemaal achter elkaar haar been brak. Toen de revalidatiearts haar ontsloeg uit het ziekenhuis, zei hij: 'Uw moeder moet naar huis. Ik mag haar geen indicatie geven voor een verzorgingshuis, maar het is niet verantwoord om haar alleen te laten wonen.' Monique besloot ter plekke voor haar moeder te gaan zorgen. 'Hoe gaat u dat dan doen', vroeg de arts. 'Geen idee, maar ik ga mijn best doen', antwoordde ze.

Ze zegde haar baan in het buitenland op, verhuisde terug naar Nederland en trok in bij haar moeder. Geheel in lijn met de gedachte achter de participatiesamenleving: als familie moet je voor elkaar zorgen. Het voelde ook meteen goed. Maar Monique wist dat het niet altijd zo kon blijven. Haar plan was om moeder te ondersteunen bij de revalidatie, een bijstandsuitkering aan te vragen om deze periode financieel te overbruggen en dan werk te vinden. Zodra ze weer een baan had, wilde ze iemand inhuren die de zorg overnam.

Duivels dilemma Omdat moeder niet langer alleen woonde, kreeg zij minder huurtoeslag. Netto was zij dus slechter af. Dat maakte haar niet uit, maar Monique voelde zich er toch schuldig over. Op een gezamenlijk inkomen van AOW en de bijstand scheelde het immers een slok op een borrel. Intussen knapte moeder wel op. Andere bewoners van het complex complimenteerden Monique daarvoor: 'Goh, sinds jij hier woont, gaat het zichtbaar beter met je moeder.'

Naast de financiële zorgen en de zorgverantwoordelijkheid voelde Monique druk om weer aan het werk te gaan, zowel van de maatschappij als van haarzelf. Haar klantmanager bij de sociale dienst maakte echter al gauw duidelijk dat zij niet op hulp hoefde te rekenen: 'De gemeente gaat ervan uit dat mensen als u zelf werk kunnen vinden.' Maar dat was gemakkelijker gezegd dan gedaan, omdat Monique volledig in beslag werd genomen door de zorg voor haar moeder. De druk nam verder toe toen ze een nieuwe consulent kreeg die waarschuwde: 'U mag nog even proberen werk te vinden in uw eigen richting, maar daarna gaan we u omscholen tot IG-verzorgende.' Monique ervaarde de verantwoordelijkheid om te zorgen voor moeder naast de wens om te werken als een duivels dilemma. Dit maakte haar uiteindelijk zelfs depressief.

Onderbelicht De overheid suggereert dat thuiswonende ouderen langer zelfstandig zijn, maar in feite worden zij steeds afhankelijker van hun naasten. De problemen die dit veroorzaakt in het leven van die naasten, blijven onderbelicht. Moniques verhaal laat zien dat het streven naar meer 'zelfstandigheid' voor moeder de economische zelfstandigheid van de zorgende familieleden belemmert. Verwachten dat naasten zorgen voor thuiswonende ouderen bespaart dus enerzijds zorgkosten, maar betekent anderzijds dat sommigen van hen niet aan het werk zullen komen. Hoe kunnen we dit voorkomen? Laten we eerst het beleid ter discussie stellen dat het dilemma veroorzaakt: is het wel wenselijk om zo lang mogelijk thuis te wonen? De politiek moet het bredere plaatje in de gaten houden en voorkomen dat de zorglast zo hoog wordt dat mensen hun baan moeten opzeggen. Thuiszorg, verpleeghuis en het bijna verdwenen verzorgingshuis moeten daarom voldoende toegankelijk en beschikbaar zijn. Anders wordt de participatiesamenleving tot een enkele reis bijstand. *

Shame on you

THOMAS KAMPEN EN MELISSA SEBRECHTS (UNIVERSITEIT VOOR HUMANISTIEK) DOEN ONDERZOEK NAAR DE BIJSTAND. OP DEZE PAGINA SCHRIJVEN ZIJ AFWISSELEND EEN COLUMN OVER HUN BEVINDINGEN. DIT KEER: DE SCHAAMTE VAN BIJSTANDSGERECHTIGDEN.

■ TEKST MELISSA SEBRECHTS BEELD ISTOCK

"Je hebt rangen en standen in de maatschappij. Helemaal onderaan staan mensen in de bijstand. Onder ons komen enkel nog ongedierte en onkruid." Aan het woord is Mireille, 61 jaar, moeder van twee dochters. Net als veel andere door ons geïnterviewde bijstandsontvangers schaamt Mireille zich om haar 'hand op te houden'. Het is inmiddels vier jaar geleden dat ze een bijstandsuitkering aanvraagde, maar ze heeft nog steeds moeite haar situatie te accepteren. Meditatie en wandelingen in de natuur helpen haar enigszins. Want onkruid, zo redeneert Mireille, 'kan ook ontzettend mooie bloemen geven'.

Profiteur Mireilles verhaal toont ons de emotionele kosten van de bijstand: de schaamte veroorzaakt door stempels als 'bijstandstrekker', 'profiteur' of zelfs 'crimineel'. Die stigmatisering klinkt door in het contact met familie. Zo vertelt Hanneke dat haar zussen haar een 'last' vinden, omdat 'zij werken voor haar uitkering'. Eigenlijk gelooft Hanneke dit zelf ook. En Joke merkt het in de gesprekken met haar klantmanager, die eens zei dat ze 'niet moest denken dat ze zomaar geld van hem zou krijgen'. Alsof hij Jokes uitkering uit eigen zak betaalt!

Ook de fysieke inrichting van sociale diensten werkt soms schaamte in de hand. De gemeente van Hanneke heeft bijvoorbeeld een speciale balie voor bijstandsontvangers, 'voor de lastige mensen van de maatschappij.' Irene stoot zich eraan dat de sociale dienst een 'openbare plek is waar iedereen je kan horen'.

Schaamte verhindert dat bijstandsontvangers gebruikmaken van diensten die ze juist zo goed kunnen gebruiken. Vorig jaar organiseerde Betty's gemeente, tot haar grote vreugde, een markt met gratis kinderkleding voor bijstandsouders. Maar Betty schrok zich kapot toen ze zag dat er een filmcrew aanwezig was en ze probeerde zich achter andere aanwezigen te verschuilen. Voor haar een reden om de volgende keer 'gewoon niet te gaan'.

Diepe sporen Schaamte laat diepe sporen na in de levens van mensen, blijkt uit onze gesprekken met bijstandsgerechtigden. Het maakt angstig, werkt verlamdend en vreet aan het zelfvertrouwen. Socioloog Thomas Scheff laat in zijn werk zien dat schaamte niet alleen op individueel, maar ook op maatschappelijk niveau grote gevolgen heeft. Wanneer we gevoelens van schaamte niet serieus nemen, ontstaat er volgens Scheff vervreemding en vijandigheid tussen individuen en groepen in de samenleving.

Dat merken wij in onze gesprekken met bijstandsgerechtigden helaas ook. Zij kijken neer op andere mensen in de bijstand en zetten zich tegen hen af: die anderen zijn 'lui' of 'fraudeurs die zich moeten schamen'. Zo doen ze anderen aan waar ze zelf zo onder lijden. Dit patroon van omlaag trappen om een negatief zelfbeeld te ontstijgen, kunnen we alleen keren door als maatschappij mensen niet naar beneden te halen, maar als gelijken te beschouwen en te behandelen.

De contactmomenten tussen de sociale dienst en zijn klanten zijn een gelegenheid om de schaamte weg te nemen en te bouwen aan een alternatief, positief beeld van bijstandsgerechtigden. Klantmanagers kunnen stempels ontcrachten door erop te wijzen dat bijstand een recht is en dat niemand hier vrijwillig voor kiest. Dit draagt ook bij aan duurzame activering of uitstroom naar werk. Trotse, zelfverzekerde klanten staan nu eenmaal sterker in hun schoenen dan mensen die zich beschaamd, angstig en verlamd voelen. Kortom: de schaamte van bijstandsgerechtigden actief tegengaan en transformeren, is gunstig voor iedereen. *

De mens centraal, mét problemen

THOMAS KAMPEN EN MELISSA SEBRECHTS (UNIVERSITEIT VOOR HUMANISTIEK) DOEN ONDERZOEK NAAR DE BIJSTAND. OP DEZE PAGINA SCHRIJVEN ZIJ AFWISSELEND EEN COLUMN OVER HUN BEVINDINGEN. DIT KEER: MENS OF LEVENSVERHAAL?

■ TEKST THOMAS VAN KAMPEN BEELD ISTOCK

'De mens centraal' is een veelvoorkomende uitdrukking in de publieke sector. Vaak wordt er mee bedoeld dat mensen boven regels gaan. Minder bureaucratie dus. Bijstandsgerechtigden zijn mensen van vlees en bloed en daar moeten klantmanagers rekening mee houden. Dat vinden de door ons geïnterviewde bijstandsccliënten ook. Op de vraag wat zij een rechtvaardige uitvoering van de bijstand vinden, klinkt herhaaldelijk: 'Dat er gekeken wordt naar het individu, dat mensen niet worden gezien als nummertjes.'

Maar wij horen geregeld dat zij het contact met de sociale dienst nog niet als zodanig ervaren. Een gescheiden moeder van een kind met autisme voelde zich niet serieus genomen: 'Ik had weleens zoiets van: ja hallo, ik ben ook een mens. Soms voelde ik me een beetje als een ding behandeld.' Ook de manier waarop vrijwilligerswerk aan hen wordt gepresenteerd, wekt de indruk dat het niet om hen, maar om regels draait: 'Omdat het moet. Niet zozeer omdat ze gekeken hebben naar de persoon.'

Té optimistisch In de Participatiewet betekent 'de mens centraal' nog iets anders, namelijk: 'niet het probleem centraal'. De wet schrijft voor dat in de uitvoering van de bijstand niet primair wordt gekeken naar belemmeringen, maar naar mogelijkheden: 'We moeten bij uitstek oog hebben voor wat mensen wel kunnen. Mensen met een arbeidsbeperking kunnen meer dan soms wordt gedacht. Dat verdient erkenning. Niet door hun zwakte te bevestigen, maar door hen op hun mogelijkheden en verantwoordelijkheden aan te spreken.' Deze aansporing leidt tot wrijving tussen klantmanagers en bijstandsccliënten. Bijstandsgerechtigden met problemen vinden dat een overoptimistische benadering hun moeilijkheden ontkent. Een respondent met psychische problemen had niet het gevoel dat zijn klantmanager zijn klachten serieus nam: 'Dan ben je gewoon nummer zoveel, zo'n zeiker die komt bedelen om geld, zeg maar ... zo voelde het voor mij, dat vind ik gewoon heel oneerlijk.'

Realistischer In haar boek 'Cruel Optimism' (2011) laat Lauren Berlant zien dat gehechtheid aan onhaalbare aspiraties negatief uitwerkt op de eigenwaarde van mensen, vooral als de buitenwereld dit blijft aanmoedigen. Beleid zou daarom een realistischer mensbeeld moeten hanteren. Dat geeft de uitvoering de ruimte om zowel mogelijkheden als problemen van mensen in ogenschouw te nemen en bespreekbaar te maken. De ervaringen van bijstandsgerechtigden met de tegenprestatie bevestigen dit. Problemen uit hun verleden zijn vaak aanknopingspunten voor geschikte activiteiten. Een ex-drugsverslaafde wil niet altijd louter op zijn of haar mogelijkheden beoordeeld worden, maar wil mogelijk wel problematische ervaringen benutten om een ander uit een vergelijkbare situatie te helpen. Laten we dus niet alleen oog hebben voor waar iemand vandaan komt, maar ook voor waar hij naartoe wil. Die conclusie trok ik ruim vier jaar geleden ook in mijn proefschrift 'Verplicht Vrijwilligerswerk' en zien we nogmaals bevestigd in ons huidige onderzoek. Het roept weerstand op als mensen een tegenprestatie moeten leveren die niet aansluit bij hun ideeën over de toekomst. Passend vrijwilligerswerk zien zij echter juist als een nieuw hoofdstuk in hun levensverhaal. In de uitvoering van de bijstand betekent de mens centraal zetten vooral iemands levensverhaal centraal stellen, met een realistische kijk daarop. ✱

Vorige maand verscheen het boek 'De mens centraal, geen probleem?' onder redactie van Thomas Kampen (Uitgeverij Van Gennep).

Draaideur-bijstand

THOMAS KAMPEN EN MELISSA SEBRECHTS (UNIVERSITEIT VOOR HUMANISTIEK) DOEN ONDERZOEK NAAR DE BIJSTAND. OP DEZE PAGINA SCHRIJVEN ZIJ AFWISSELEND EEN COLUMN OVER HUN BEVINDINGEN. DIT KEER: DE VIGIEUZE CIRKEL VAN BIJSTAND, TIJDELIJK WERK, BIJSTAND.

■ TEKST MELISSA SEBRECHTS BEELD ISTOCK

Na zijn stage bij een supermarktketen kreeg Ahmed (29) meteen een jaarcontract, hoera! Helaas werd zijn contract niet verlengd. Via de WW viel hij terug in de bijstand. Een paar maanden later kreeg hij een nieuwe kans bij een koeriersbedrijf. Weer tijdelijk. Weliswaar met een verlenging, maar daarna ging hij weer retour bijstand. Ahmeds werkverleden bestaat dus uit allemaal 'kortdurende klussen', vertelt hij. Zijn langste baan, in de montage, duurde twee jaar. Dit overkomt veel bijstandsgerechtigden, vooral diegenen met verstandelijke, psychiatrische en/of fysieke beperkingen. Elke nieuwe kans is nieuwe hoop. En elke beëindiging van een tijdelijk contract is een nieuwe aanslag op hun zelfvertrouwen, motivatie en vertrouwen in de gemeente. Alsmar door de draaideur is emotioneel zwaar. 'Eigenlijk val ik steeds een beetje in een zwart gat. Het raakt mij. Ik denk dan: o nee, het is weer mislukt.' Ahmed voelt zich wegwerpmateriaal.

Dat geldt ook voor Loes (44), die op haar negentiende met een chronische ziekte in de bijstand belandde. In het kader van een re-integratietraject begon zij als secretaresse op een hogeschool. Met de toezegging dat zij bij goed functioneren na een half jaar een vast contract kreeg. Loes had het er erg naar haar zin. Maar ze kreeg geen vast contract. Wel een nieuwe verlenging. Dit gebeurde na een jaar weer en na anderhalf jaar nog eens. Door alle onzekerheid verdween haar werkplezier. En het eindstation? De bijstand.

In en uit Bijna de helft van de bijstandsgerechtigden heeft naar eigen zeggen een arbeidsbeperking. Hun lichamelijke gezondheid (53%), psychische gezondheid (38%) en/of gebrek aan werkervaring of opleiding (20 tot 30%) belemmeren hen. Volgens Divosa (Benchmark, 2017) is er geen reden om aan te nemen dat lager opgeleide bijstandsgerechtigden 'een slechtere arbeidsmoraal zouden hebben of kieskeurig zouden zijn', noch dat er 'te weinig banen zijn of dat er verdringing plaatsvindt door hoogopgeleiden of migranten'. Verstandelijke beperkingen, een slechte gezondheid en discriminatie zijn wel redenen om moeilijk een baan te vinden en te houden.

Je hele leven in en uit de bijstand, is dat wel vol te houden? Vooral voor mensen met een licht verstandelijke beperking kan dit tot problemen leiden. Een deel van hen valt in de criminaliteit. 40 procent van de gevangenen heeft een licht verstandelijke beperking, terwijl zij nog geen half procent van de totale bevolking uitmaken. De draaideurbijstand kan nooit een excuus zijn voor criminaliteit, maar het hoge percentage mensen met een verstandelijke beperking in detentie geeft wel aan dat onze samenleving niet goed op hen is ingesteld.

Basisbanen Een goede stap voorwaarts is om vaste banen te creëren voor mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt. Banen die niet gedomineerd worden door eisen van productiviteit en zelfstandigheid, maar waar mensen in hun eigen tempo zinvol werk kunnen doen. Basisbanen dus: zeker zijn van werk met een (basis)loon, in dienst van de gemeente. Werkplek en taken kunnen variëren, maar zonder de kwelling van de draaideur. Dit is niet te verwarren met dagbesteding zonder serieuze activiteiten en salaris. Ook niet met de banenpoolbanen, Melkertbanen en doorstroombanen van vroeger. Het idee van het laatste type banen was immers dat mensen moesten doorstromen naar regulier werk. Inmiddels is duidelijk dat dit voor veel mensen onhaalbaar is en in de toekomst nog onhaalbaarder wordt. Een basisbaan geeft rust, zekerheid, zinvolle taken en daarmee zelfrespect - een recht voor alle mensen aan de basis van de arbeidsmarkt die momenteel verstoken blijven van vast werk. ✱

Fight for your right?

THOMAS KAMPEN EN MELISSA SEBRECHTS (UNIVERSITEIT VOOR HUMANISTIEK) DOEN ONDERZOEK NAAR DE BIJSTAND. OP DEZE PAGINA SCHRIJVEN ZIJ AFWISSELEND EEN COLUMN OVER HUN BEVINDINGEN. DIT KEER: HET BELANG VAN MONDIGHEID.

■ TEKST THOMAS KAMPEN BEELD ISTOCK

Maakt het veel uit of je als bijstandsccliënt mondig bent of niet? Volgens de mensen die wij interviewden wel. Degenen die zichzelf mondig vinden, maken zich zelfs zorgen over anderen die dat niet zijn: 'Kijk, ik sta mijn mannetje en weet de weg op het internet, dus ik kom er wel uit. Maar er is in Nederland een hele grote groep mensen voor wie dat niet geldt.' Een ander: 'Eigenlijk wordt verwacht dat je er geharnast in zit, maar de een heeft die kracht wel en de ander niet'.

Muren De 'onmondigen' zijn wij in ons onderzoek ook tegengekomen. Zij zijn zich ervan bewust dat zij daardoor iets tekortkomen: 'De strakke regels kunnen vast wel opgerekt worden als je je mond opendoet, maar ik durf dat niet.' Evert is een voorbeeld van een mondig bijstandsgerechtigde. Hij vertelt dat de ruimte waar hij het eerste gesprek met zijn klantmanager voerde, hem niet beviel. 'Het was zo'n ruimte opgedeeld in compartimenten en daartussen van die schotjes zodat je niemand ziet, maar in feite zit je gewoon in een ruimte met zestig anderen.' Evert kreeg vragen over zijn verleden. 'Toen moest ik dus uitleggen dat ik een psychiatrisch verleden heb, maar dat is privé.' De keer daarop vroeg hij aan zijn klantmanager, terwijl hij naar een compartiment begeleid werd: 'Heb je geen ruimte met muren? Waar wij gewoon kunnen praten?' De klantmanager reageerde: 'O ja, dat kan wel hoor'. Evert deed zijn mond open en daardoor kreeg hij dingen gedaan: zijn privacy werd gerespecteerd.

Echter, lang niet iedereen doet dat. Vanessa is moeder van twee kinderen. Vier jaar geleden verliet ze haar man vanwege huiselijk geweld. Toen ze net bij hem weg was, werd ze ingelicht over de plichten die horen bij het krijgen van een bijstandsuitkering. 'Ik moest gelijk een workshop doen en weet ik wat allemaal ... ik werd heel snel op het matje geroepen.' De workshop vond plaats op het tijdstip waarop haar kinderen uit school gehaald moesten worden. In de brief stond dat de afspraak voor de workshop niet verzet kon worden. Vanessa moest verschijnen of ze zou haar uitkering verliezen. Op dat moment verbleef ze met haar kinderen in een crisisopvang en had geen zicht op een eigen huis. Ze was onzeker en durfde niet te vragen om een uitzondering. Daar zegt ze over: 'Er zijn zulke strakke regels. Als je je mond opendoet, kunnen die regels misschien wel aangepast worden, maar ik durfde dat niet.'

Benadeeld Uit onze interviews maken wij op dat mensen die het aan mondigheid ontbreekt, meer risico lopen om benadeeld te worden: ze durven minder stellig aanspraak te maken op hun rechten en niet te onderhandelen over de eisen die gesteld worden. Het gebrek aan mondigheid brengt hen daarmee nóg dieper in de problemen. Zij krijgen bijvoorbeeld sancties opgelegd omdat ze niet komen opdagen of brengen zichzelf en hun kinderen in de problemen door te proberen toch aan voor hen onhaalbare eisen te voldoen, zoals Vanessa.

Mondigheid wordt vaak gezien als karaktereigenschap, maar bij onze respondenten heeft het meer te maken met hun persoonlijke situatie. Evert stond inmiddels sterk in zijn schoenen en durfde om een uitzondering te vragen. Vanessa had de ellende pas net achter zich gelaten en durfde dat nog niet. Beleid kan misschien moeilijk rekening houden met alle situaties waarin mensen verkeren, maar kan de uitvoering wel de ruimte bieden om naar eigen inzicht uitzonderingen te maken voor iemand die in moeilijke omstandigheden verkeert en meer nodig heeft, maar dat niet hardop durft te zeggen. Vervolgens is het aan klantmanagers om deze mensen aandacht, rust en privacy te bieden, zodat ze zich niet continu hoeven af te vragen of ze in de vechtmodus moeten staan om hun recht te halen. *

Komt het aan?

THOMAS KAMPEN EN MELISSA SEBRECHTS (UNIVERSITEIT VOOR HUMANISTIEK) DOEN ONDERZOEK NAAR DE BIJSTAND. OP DEZE PAGINA SCHRIJVEN ZIJ AFWISSELEND EEN COLUMN OVER HUN BEVINDINGEN. DIT KEER: RECHTEN CLAIMEN.

■ TEKST MELISSA SEBRECHTS BEELD ISTOCK

'Ik wijs alle klanten op de mogelijkheden van voorzieningen, toeslagen en bijzondere bijstand. Ik zie het als mijn morele plicht om hen daarover te informeren', schrijft een van de klantmanagers uit de zes gemeenten die deelnamen aan onze digitale focusgroepen. Ook in de reacties van andere klantmanagers valt op dat zij hun cliënten actief informeren over hun rechten.

Dit staat echter in schril contrast met wat we van bijstandsgerechtigden zelf horen. Wanneer we hun vragen naar hun rechten in de bijstand, denken zij diep na, maar kunnen vaak nauwelijks een recht noemen. Terwijl volgens hen herhaaldelijk en duidelijk wordt gecommuniceerd over de plichten, moeten ze zelf achter hun rechten aan. Hoe kunnen we dit verschil in beleving verklaren?

Toen wij deze discrepantie aan klantmanagers voorlegden, noemden zij diverse redenen. Het zou liggen aan beleid en uitvoering: klanten zijn niet goed op de hoogte van hun rechten omdat de taal niet op hun niveau is of omdat wet- en regelgeving steeds verandert. Anderen zoeken de oorzaak bij de klant zelf: die zou zich niet goed informeren, te weinig initiatief nemen om achter dingen aan te gaan of zijn rechten in de loop der tijd weer vergeten. Het valt hierbij op dat klantmanagers van bijstandsgerechtigden verlangen dat zij zich goed informeren, informatie netjes bijhouden en othouden en op gezette tijden aanspraak maken op hun rechten.

Helaas is de realiteit vaak anders. De meeste bijstandsgerechtigden die wij spreken, zijn verre van geïnformeerd en georganiseerd. De een kampt met een vechtscheiding boordevol trauma's, de ander met een verslaving en weer een ander met chronische rugklachten. Een paar hebben het geluk dat iemand in hun netwerk zich verdiept in hun rechtspositie. Maar de meerderheid is gewoonweg drukker met de dagelijkse strubbelingen dan met rechten claimen. Ook sommige klantmanagers geven deze verklaring. Zij realiseren zich dat hun klanten weinig van hun rechten weten omdat ze zó in beslag worden genomen door hun problemen dat ze een tunnelvisie ontwikkelen. Dan kan je als klantmanager je stinkende best doen om mensen op hun rechten te wijzen, maar dan komt het niet aan.

Bandbreedte Eerder onderzoek naar schaarste ('Scarcity' van Mullainathan en Shafir uit 2014) toont inderdaad aan dat schaarste een tunnelvisie in de hand werkt doordat het de 'bandbreedte' van mensen verkleint. Met bandbreedte bedoelen zij de mentale capaciteit die ons in staat stelt om informatie te verwerken en ernaar te handelen. Mensen die financiële schaarste ervaren, richten zich op hun problemen in het hier en nu, wat vervolgens vaak nieuwe problemen creëert. Dit mechanisme lijkt te spelen bij bijstandsgerechtigden die de informatie over rechten niet voldoende registreren of niet het nodige doen om hun recht te claimen. Het is een droevige constatering dat zij de zaken die hun perspectief kunnen bieden, zoals bijzondere bijstand of premies, niet waarnemen door de stress. Daarom is het belangrijk dat beleid rekening houdt met de mentale gevolgen van schaarste, zodat de uitvoerenden de focus kunnen leggen op het vergroten van bandbreedte. Overlaad bijstandsgerechtigden niet met folders en nieuwsbrieven, maar geef regelmatig kleine stukjes, zo concreet mogelijke informatie. Vermijd kleine obstakels bij het verkrijgen van toeslagen. Geef mensen geen formulieren mee, maar vul deze ter plekke samen in. Natuurlijk vraagt dit veel van klantmanagers, maar op de lange termijn komt extra bandbreedte bij bijstandsgerechtigden iedereen ten goede. Want dan krijgen zij niet alleen meer overzicht en grip op hun leven, maar ook meer mentale ruimte voor de zoektocht naar werk. *

Hoe kan de bijstand rechtvaardiger?

Mensen in de bijstand hebben dagelijks te maken met negatieve stereotypingen, discriminatie en een onpersoonlijke bejegening die leidt tot gevoelens van schaamte. De verplichte tegenprestatie helpt hen daarnaast niet om sneller aan betaald werk te komen. We moeten toe naar een ander bijstandsbeleid dat gebaseerd is op realisme, zekerheid, wederkerigheid en inspraak.

door THOMAS KAMPEN EN MELISSA SEBRECHTS

De arbeidsmarkt is momenteel flink in beweging. Als gevolg van de economische crisis liep de werkloosheid tussen 2008 en 2015 snel op, maar nu daalt zij gestaag. Per maand vinden ongeveer tienduizend werklozen een baan. Ook het aantal bijstandsgerechtigden neemt sinds twee jaar af; in 2017 met 8.000, in 2018 met 24.000.

Maar terwijl de werkloosheid daalt, stijgt het aantal langdurig bijstandsgerechtigden nog steeds. De gemiddelde leeftijd van bijstandsgerechtigden neemt toe en het aandeel mensen met een niet-westerse achtergrond daalt minder

— De overheid stimuleert deze groepen bijstandsgerechtigden om aan het werk te gaan, maar er zijn nauwelijks werkgevers die hen willen

snel dan andere groepen. De bijstandspopulatie verandert dus sterk. Dat vraagt om een andere gemeentelijke aanpak van de bijstand. Wij baseren onze ideeën daarover op eigen onderzoek.

Voor twee meerjarige onderzoeken naar de bijstand hebben wij de afgelopen jaren gesproken met ruim honderd bijstandsgerechtigden verspreid over heel Nederland. In dit artikel laten wij zien hoe zij het leven met een bijstandsuitkering ervaren en op welke punten het huidige arbeidsmarktbeleid gericht op mensen in de bijstand tekortschiet. Niet alleen wat betreft het vergroten van de kansen op betaald werk, maar ook qua uitvoering van de bijstand in het algemeen. Uit onze gesprekken met bijstandsccliënten komen drie onderwerpen naar voren waarop beleidsverandering nodig is om de kans op betaald werk te vergroten en de uitvoering van de bijstand te verbeteren: bejegening en maatwerk; de tegenprestatie; en discriminatie.

—Thomas Kampen en Melissa Sebrechts zijn respectievelijk universitair docent en postdoctoraal onderzoeker aan de Universiteit voor Humanistiek.

Onpersoonlijk en beschamend

Zowel de overheid als de bijstandsccliënten die wij gesproken hebben, verlangen naar minder bureaucratie en meer persoonlijke bejegening. Veel bijstandsgerechtigden ervaren het contact met de gemeentelijke sociale dienst nu veelal als onpersoonlijk, eenzijdig en beschamend. Daarnaast leidt maatwerk momenteel vaak tot afgunsten en een gevoel van willekeur, omdat bijstandsgerechtigden weinig zicht hebben op de manier waarop lokaal bijstandsbeleid is vormgegeven.

Mensen in de bijstand hebben meestal geen vaste contactpersoon en weten daardoor niet bij wie zij terecht kunnen. Zoals een cliënt het verwoordde: “Ik ervaar het contact met de gemeente als heel anoniem. Als ik nu een probleem zou hebben dat met mijn uitkering te maken heeft, dan zou ik echt niet weten bij wie ik terecht kan.” Ook de communicatie ervaren zij vaak als onpersoonlijk: “Van de sociale dienst krijg je een brief [met een oproep voor een gesprek]. Het taalgebruik is heel bureaucratisch en dan die toon erbij van “indien u niet voldoet aan...”. Ik vind dat naar.”

Bijstandsccliënten merken daarnaast dat klantmanagers met wie zij contact hebben, vooral veel nadruk leggen op hun mogelijkheden. Zodra het over hun belemmeringen gaat, geven klantmanagers vaak niet thuis. Dit komt vooral door de Participatiewet, die voorschrijft dat klantmanagers vooral moeten kijken naar wat iemand wél kan. Voor bijstandsgerechtigden voelt dat alsof hun problemen niet serieus genomen worden. Een gescheiden moeder van een kind met autisme ervaart dat ook zo wanneer zij wil praten over de zorg voor haar kind en de extra kosten die dit

met zich meebrengt. Haar klantmanager ‘begreep het niet, wilde het niet begrijpen, was heel kort door de bocht en ging het gesprek niet aan’. Ze voelde zich dan ‘als een ding afgedaan’.

De bejegening wordt niet alleen ervaren als onpersoonlijk en eenzijdig, maar leidt ook tot gevoelens van schaamte. Nu generen veel bijstandsgerechtigden zich toch al voor het ontvangen van een bijstandsuitkering, zo blijkt uit onze gesprekken. Dan komt het extra hard aan als een klantmanager dit benadrukt. Eén van onze respondenten vertelde dat zij eens van haar klantmanager te verstaan had gekregen dat ze “niet zomaar moest denken dat ze geld van hem zou krijgen.” Het gevoel dat dit bij haar opriep: alsof hij haar uitkering uit eigen zak betaalde en zij zich daarvoor moet schamen.

De dienstverlening van de sociale dienst wordt met andere woorden niet als ‘maatwerk’ ervaren. Dat leidt er echter toe dat mensen elkaar de maat gaan nemen. We zien namelijk dat de suggestie dat er maatwerk geleverd wordt, de negatieve emoties bij bijstandsgerechtigden ten aanzien van andere kwetsbare groepen versterkt. Zij zien wel dat mensen verschillend behandeld worden, maar begrijpen niet waarop die verschillen gebaseerd zijn en maken zich er boos om. Wij merken dat onduidelijkheid en onbegrip opvallend vaak een voedingsbodem vormen voor afgunsten tegenover andere kwetsbare groepen, in het bijzonder vluchtelingen: “Ik zie hen dan op een nieuwe fiets rijden. Die hebben ze ook niet zomaar ergens vandaan. Ik neem het die mensen niet kwalijk, maar de gemeente wel.” →

— Gemeenten zouden dus geen tegenprestatie moeten eisen zonder in meer begeleiding richting betaald werk te investeren

Zelfvertrouwen door de tegenprestatie

Het tweede thema waarop verandering nodig is, is de tegenprestatie die in een aantal gemeenten verplicht is bij een bijstandsuitkering. In de meeste gemeenten is de tegenprestatie vooral een middel om mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt te activeren. Het eerste doel van de tegenprestatie is mensen veerkrachtiger en zelfverzekerder te maken. De veronderstelling is dat mensen door langdurige werkloosheid vaak het geloof in zichzelf hebben verloren. Via de tegenprestatie zouden bijstandsgerechtigden hun zelfvertrouwen kunnen herwinnen. Het tweede doel is om mensen klaar te stomen voor regulier werk. Door de tegenprestatie behouden ze hun arbeidsritme en leren ze nieuwe vaardigheden.

De bijstandsgerechtigden die wij spraken, vinden keuzevrijheid in de tegenprestatie die zij moeten leveren heel belangrijk. De activiteiten moeten vooral in hun 'levensverhaal' pas-

sen, vinden zij. Aandacht voor het levensverhaal betekent dat er aandacht is voor waar iemand vandaan komt en waar iemand naartoe wil in zijn of haar leven. Een tegenprestatie moeten leveren die niet aansluit bij iemands verleden of ideeën over de toekomst, roept weerstand op.

Uit ons onderzoek naar vrijwilligerswerk als tegenprestatie blijkt dat dit op verschillende manieren de sociale en maatschappelijke positie van bijstandsontvangers kan versterken. Vrijwilligerswerk geeft structuur, zelfvertrouwen, sociale contacten en een gevoel van zingeving, en vermindert het gevoel van afhankelijkheid.

Opvallend is echter dat deze versterkende mechanismen er op de lange termijn voor zorgen dat vrijwilligerswerk juist de afstand tot arbeidsmarkt vergroot. Bijstandsgerechtigden gaan zich hechten aan hun vrijwilligersbanen en krijgen nauwelijks begeleiding richting de arbeidsmarkt. Niet door klantmanagers, maar ook niet door vrijwilligersorganisaties; die willen hun gewaardeerde vrijwilligers liever niet kwijt.

Dat vrijwilligerswerk de afstand tot de arbeidsmarkt zou verkleinen, blijkt dus een loze belofte. Het beleid drijft daarmee op valse hoop; het laat mensen op zijn best achter in een alternatief (van vrijwilligerswerk) dat niet als eindstation erkend wordt, en op zijn slechtst laat het hen gedesillusioneerd achter. Het beleid creëert zo wantrouwen bij burgers.

Discriminatie

In de derde plaats ervaren langdurig werklozen discriminatie bij hun zoektocht naar werk. Net als de tegenprestatie vinden bijstandsgerechtigden zogenaamde inspanningseisen zoals de sollicitatieplicht 'normaal', 'logisch'

en 'terecht'. De inspanningen van bijstandsgerechtigden lopen echter regelmatig vast op discriminatie. Uit ander onderzoek, onder meer van het Sociaal en Cultureel Planbureau, weten we al dat er op de arbeidsmarkt nog altijd sprake is van discriminatie op (etnische) achtergrond. Hier gaan wij in op twee andere vormen van discriminatie waarmee de door ons geïnterviewde bijstandsgerechtigden te maken hebben.

Ten eerste noemen oudere bijstandsgerechtigden leeftijdsdiscriminatie. Zij ervaren de sollicitatieplicht op latere leeftijd als vernederend. Omdat leeftijdsdiscriminatie verboden is, zullen werkgevers nooit eerlijk zeggen dat zij te oud zijn, maar juist die 'poppenkast' ervaren werkzoekenden als pijnlijk.

Ten tweede worden bijstandsgerechtigden met beperkingen zoals psychiatrische problemen of fysieke klachten gediscrimineerd. Zij zijn al minder 'gewild' op de arbeidsmarkt; maar ook als zij wel aangenomen worden, durven werkgevers het vaak niet aan hun een vast contract aan te bieden. Daardoor zijn zij veroordeeld tot een draaideurcarrière: van het ene tijdelijke contract naar het andere.

Kortom: de overheid stimuleert deze groepen bijstandsgerechtigden om aan het werk te gaan, maar er zijn nauwelijks werkgevers die hen willen. Dit heeft negatieve gevolgen voor de emotionele gesteldheid van bijstandsgerechtigden, hun motivatie, en het vertrouwen tussen gemeenten en bijstandsgerechtigden.

Blijk van beschaving

De bijstand is nu te vaak een bron van beschaming, terwijl we haar als een blijk van beschaving zouden moeten omarmen. Daarvoor is allereerst van belang om stigmatisering van bij-

standsgerechtigden tegen te gaan, zowel in het politieke en maatschappelijke debat als in de wijze waarop klantmanagers bijstandsccliënten tegemoet treden. Politici, bestuurders en klantmanagers kunnen uitdragen dat de bijstand een *recht* is en dat niemand ervoor kiest om in de bijstand te belanden. Meer persoonlijk en respectvol contact tussen de sociale dienst en de bijstandsontvanger kan bijdragen aan het ontkrachten van negatieve stereotypen en voor het bouwen aan een alternatief, positief beeld van bijstandsgerechtigden.

Het negatieve imago van de bijstand bestrijden we echter niet alleen door er positiever over te spreken. De oplossing ligt nadrukkelijk ook in beleid. Beschaafder beleid vraagt om herijking van de bijstand op basis van vier grondbeginselen: realisme, zekerheid, wederkerigheid en inspraak.

Realisme is vooral nodig als tegenwicht voor de eenzijdig optimistische benadering. Klantmanagers moeten niet alleen oog hebben voor de mogelijkheden maar ook voor de problemen van mensen en deze bespreekbaar maken. Dat vraagt om een realistische kijk op de arbeidsmarktkansen van vooral oudere bijstandsccliënten en bijstandsgerechtigden met beperkingen. Realisme over iemands (on)mogelijkheden maakt de dienstverlening ook persoonlijker.

Bijstandsgerechtigden met beperkingen hebben echter niet genoeg aan realisme, maar hebben vooral behoefte aan zekerheid. Zij zijn het beu dat zij door discriminatie veroordeeld zijn tot een draaideurcarrière. Een basisbaan kan de benodigde zekerheid bieden. Daarom sluiten we ons aan bij eerdere pleidooien voor de basisbaan, maar wel met de kanttekening dat doorstroom geen

vereiste zou moeten zijn en minimaal een minimuminkomen wel.

Wederkerigheid is het derde grondbeginsel waarop de bijstand gestoeld moet zijn. De tegenprestatie wordt vaak gepresenteerd als een vorm van wederkerigheid, maar betekent in de praktijk vaak vooral plichten en weinig rechten. Handhaving van de tegenprestatie voor de bijstand is pas rechtvaardig onder drie voorwaarden. Ten eerste moeten er investeringen in de kansen op betaald werk tegenover staan. Gemeenten zouden dus geen tegenprestatie moeten eisen zonder in meer begeleiding richting betaald werk te investeren. Een bijstandsgerechtigde die al anderhalf jaar vrijwilligerswerk doet, heeft recht op het omzetten van zijn vrijwilligerswerk naar een betaalde baan.

Ten tweede zouden bijstandsccliënten meer inspraak moeten krijgen in de taken die zij als tegenprestatie gaan uitvoeren. Het recht op inspraak bij de invulling van de tegenprestatie zou bovendien wettelijk verankerd moeten worden. X

Literatuur

SCP (2015). *Op afkomst gevezzen: onderzoek naar discriminatie op de Haagse arbeidsmarkt*. Den Haag: SCP.
Van der Ent, B. (2019). *Discriminatie op de arbeidsmarkt*. *Sociologie*, 14(1), 25-57.

ESSAY

NIET TE PRUIMEN MAATWERK

De Participatiewet laat gemeenten de ruimte om zelf invulling te geven aan (delen van) hun bijstandsbeleid. Maar een overzicht van de verschillen is ver te zoeken. Uit gesprekken met bijstandsgerechtigden blijkt veel ongenoegen over de verschillen. Een deel van de oplossing is wat Melissa Sebrecchts en Thomas Kampen betreft een meer transparante totstandkoming van verschillen.

Gemeenten hebben sinds de invoering van de Participatiewet in 2015 een grote beleidsvrijheid en daarmee beleidsverantwoordelijkheid. De wetgever beoogt hiermee meer lokaal maatwerk mogelijk te maken en effectiever beleid te voeren dat mensen sneller van de bijstand naar betaald werk zou helpen. Maar in hoeverre bestaat er duidelijkheid en overzicht over deze verschillen, en in hoeverre worden deze verschillen als rechtvaardig beoordeeld door bijstandsgerechtigden? Uit onze gesprekken met experts van verschillende kennisinstellingen, zoals het Sociaal Cultureel Planbureau, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, de Inspectie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Divosa en Movisie blijkt dat er weinig

overzicht bestaat over ontstane verschillen in bijstandsbeleid. Terwijl er veel interessante stukjes informatie bestaan, bijvoorbeeld van de Inspectie over verschillen in handhaving tussen en binnen gemeenten, blijven ze een soort eilanden die los van elkaar staan. Een totaaloverzicht of systematische analyse van de verschillen ontbreekt. Het afgelopen jaar hebben wij een poging gewaagd om meer grip op de verschillen te krijgen. Allereerst hebben we de 48 gemeenten geselecteerd die volgens CBS cijfers de meest 'extreme' verschillen vertonen qua aantal bijstandsgerechtigden in re-integratietrajecten en opgelegde sancties. Deze cijfers zeggen op zichzelf weinig. Daarom hebben we de re-integratie-, tegenprestatie, maatregelen- en individuele inkomenslosgaverordeningen bestudeerd. Hierin formuleren gemeenten zelf nader beleid op onder meer regels voor het opleggen van maatregelen, de tegenprestatie, de participatiepremie, en de individuele inkomenslosgaaf. Bij nadere bestudering hiervan valt op dat er wezenlijke beleidsverschillen bestaan. Zo varieert de hoogte van de individuele inkomenslosgaaf binnen onze steekproef van 100 euro in de ene gemeente tot 501 euro in de andere. De maatregelen voor het onvoldoende nakomen van de plicht tot arbeidsinschakeling variëren van een korting op de uitkering van 5 procent (voor een overtreding van de eerste graad) of 10 procent (voor een overtreding van de derde graad) tot 100 procent. De tegenprestatie loopt uiteen van een eenmalige tegenprestatie van maximaal 4 uur tot een tegenprestatie van 20 uur per week gedurende de hele uitkeringsperiode (weliswaar aan te passen door klantmanagers aan de individuele omstandigheden en mogelijkheden van de cliënt). Tot slot kan de premie voor een participatieplaats verschillen van 50 (per zes

maanden) tot 300 euro, een behoorlijk groot verschil voor mensen die weinig te besteden hebben.

LAISSEZ-FAIRE

Door hoge participatiepremies en inkomenslosgaaf te beschouwen als 'veel rechten', en hoge boetes en grote tegenprestaties als 'veel plichten' kunnen we gemeenten grofweg indelen in vier regimes, waarbij ieder regime een unieke verhouding tussen rechten en plichten heeft. Een combinatie van veel plichten en veel rechten noemen we een *activerend regime*. Een *faciliterend regime* wordt – net als een activerend regime – gekenmerkt door veel rechten, zoals een ruimhartige toeslag en premie, gecombineerd met weinig plichten, zoals een vrijwillige tegenprestatie met recht op hulp bij het zoeken. Een *sanctionerend regime* staat het verst af van een faciliterend regime, want het kent veel plichten en weinig rechten. Het stelt de tegenprestatie verplicht en handhaaft streng op die verplichting. Bovendien is er weinig recht op hulp bij het vinden van een passende tegenprestatie. De toekenning van een inkomenslosgaaf en mogelijkheden tot premie is beperkt of niet mogelijk. Een *laissez-faire regime*, ten slotte, wordt gekenmerkt door weinig rechten en weinig plichten. Het biedt beperkt recht op individuele inkomenslosgaaf. De tegenprestatie is vrijwillig, maar er is ook weinig recht op hulp bij het vinden ervan. De 48 gemeenten deelden we in binnen de vier regimes en per regime zochten we naar de twee gemeenten die dat regime het best representeerden. In die acht gemeenten interviewden we bijstandsgerechtigden over hun ervaringen met het leven in de bijstand. We waren vooral benieuwd hoe rechtvaardig of onrechtvaardig zij de ver-

schillen tussen gemeenten vonden. Wat opvalt is dat zij die verschillen in ieder geval niet verschillend ervaren; overall stuitte we op ongenoegen met de ontstane verschillen tussen gemeenten.

ONGENOEGEN

De gesprekken met 55 bijstandsgerechtigden laten zien dat ongeveer driekwart op de hoogte is van verschillen tussen gemeenten. Sommigen zijn verhuisd en hebben de verschillen aan den lijve ondervonden. Anderen hebben vrienden of familie van wie ze horen hoe het op andere plekken geregeld is. Weer anderen weten van de verschillen dankzij televisie of de krant. De kennis die ze hebben is fragmentarisch en vaak gelimiteerd tot een paar verhalen, bijvoorbeeld over het recht op een verhuistoelag in de ene gemeente maar niet in de andere, of over een kennis die minder of juist meer controle ondervindt. In de gesprekken reageren bijstandsgerechtigden verbijsterd en verontwaardigd wanneer ze horen hoe groot de verschillen tussen gemeenten kunnen zijn. Zonder

uitzondering vinden zij de verschillen tussen gemeenten onrechtvaardig. Dat terwijl slechts weinigen 'grote' woorden als onrechtvaardigheid gebruiken bij het beschrijven van hun eigen situatie. Ze begrijpen het niet: 'We wonen toch allemaal in Nederland, waarom moet er dan verschil zijn tussen gemeenten?'. En zij hebben een duidelijk beeld van hoe het zou moeten zijn: 'Gelijke monniken, gelijke kappen'. De geïnterviewde bijstandsgerechtigden hechten sterk aan gelijke rechten en plichten. Binnen de Nederlandse grenzen moeten die voor iedereen gelijk zijn. Daarbinnen mag, of zelfs moet, maatwerk bestaan. Algemene regels – zoals de hoogte van een sanctie bij een bepaald soort overtreding of de omvang van de tegenprestatie voor mensen wiens omstandigheden het toelaten om een tegenprestatie te leveren – horen overal hetzelfde te zijn, vinden zij. Maar bij de toepassing van regels moet de uitvoering zorgen voor afstemming op individuele behoeften en omstandigheden. Onder de mensen wie het aangaat, is er dus geen tot weinig draagvlak voor verschillen

tussen gemeenten. Zij ervaren het als willekeurig. Wij denken dat dit komt doordat vrijwel niemand weet waarom bijstandsbeleid eigenlijk gedecentraliseerd is. De legitimatie ervan is onder onze respondenten nagenoeg onbekend. Ook als wij gericht vragen naar redenen om verschillen tussen gemeenten toe te laten, blijven onze gesprekspartners volhouden dat gelijke rechten en plichten voorop staan. Wat is die legitimatie eigenlijk, en in hoeverre is het belangrijk dat die breed bekend is?

BELEIDSVERSCHILLEN

De overheid laat verschillen tussen gemeenten toe zodat zij hun beleid kunnen afstemmen op de lokale omstandigheden. Zo kunnen gemeenten hun re-integratiebeleid aanpassen aan de lokale omstandigheden op arbeidsmarkt, in de zorg en in het onderwijs. Deze afstemming vindt de overheid nodig om de bijstand effectiever en efficiënter te maken. Argumenten voor decentralisatie blijven echter vrij impliciet, merken ook de juristen Vonk en Van der Werff op. Op lokaal niveau blijven de ge- ▶

MELISSA SEBRECHTS
POSTDOCTORAAL ON-
DERZOEKER AAN DE
UNIVERSITEIT VOOR
HUMANISTIEK

THOMAS KAMPEN
UNIVERSITAIR DOCENT
AAN DE UNIVERSITEIT
VOOR HUMANISTIEK

maakte afwegingen vaak binnenskamers. Burgers tasten hierdoor in het duister; zij kunnen verschillen tussen gemeenten plaatsen noch verklaren. Voor hen zijn de verschillen willekeurig. Afstemming op lokale omstandigheden is geen gek idee, maar als burgers daarin niet meegenomen leidt dat tot onbegrip. Dat creëert een voedingsbodem voor boosheid en ongenoegen. Boosheid en ongenoegen zijn op zichzelf al vervelend genoeg, maar staan mogelijk ook de effectiviteit en efficiëntie van bijstandsbeleid in de weg. Denk maar aan hoe boosheid over onrecht iemand onaantrekkelijk voor werkgevers kan maken. Of aan hoe ongenoegen over verschillen tussen gemeenten protestgevoelens teweeg kan brengen bij bijstandsgerechtigden. Het is zeer mogelijk dat zulke gevoelens het contact tussen bijstandsgerechtigden en klantmanagers negatief beïnvloeden en beoogde resultaten in de weg staan.

RECHTVAARDIG

Het is ook belangrijk om ons te realiseren dat steeds meer bijstandsgerechtigden over de verschillen tussen gemeenten zullen horen. Van elkaar of via de media. Hoe vaker zij geconfronteerd worden met de verschillen zonder de legitimatie te kennen, hoe groter hun ongenoegen vermoedelijk wordt. De voorwaarde dat verschillen tussen gemeenten alleen te rechtvaardigen zijn als het proces dat tot deze verschillen geleid heeft, transparant is, wordt in de wetenschap 'procedurele rechtvaardigheid' genoemd. Als rechtvaardigheid in de zin van gelijke uitkomsten niet vooropstaat omdat dat decentralisering in de weg staat, is het in ieder geval belangrijk dat het proces als rechtvaardig wordt beoordeeld, in dit geval dat verschillen tussen gemeenten te begrijpen en herleiden zijn tot expliciete en bewuste afwegingen van de gemeenten ten aanzien van de lokale omstandigheden.

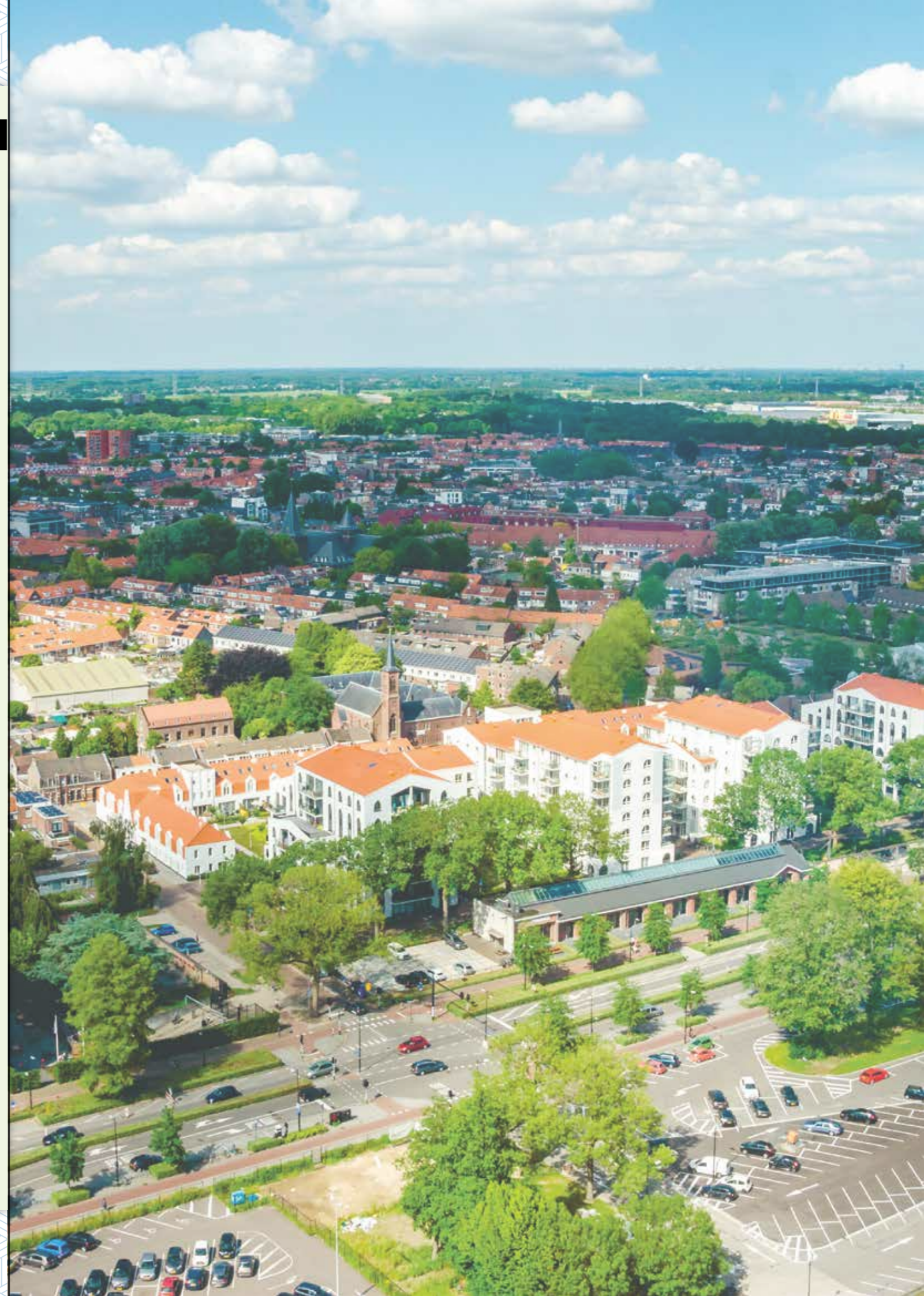

ONDERBOUWING

Wij pleiten dus voor meer onderbouwing en transparantie van de verschillen tussen gemeenten en van de keuzes voor beleid binnen gemeenten. Daarmee bedoelen we dat gemeenten ten eerste de invulling van hun bijstandsbeleid kunnen onderbouwen (waarom zijn welke keuzes gemaakt) en ten tweede die onderbouwingen in alledaagse taalgebruik naar buiten brengen. Ook de lokale politiek moet transparanter zijn over hun stellingname ten aanzien van de bijstand. Het moet duidelijk zijn wat politieke partijen met de bijstand willen en waarom. Nederlandse gemeenten zouden meer moeten doen wat in Scandinavische gemeenten al gebeurt: in plaats van hun gedecentraliseerd beleid als een bestuurlijke kwestie te presenteren (efficiëntie door afstemming op de lokale context), presenteren zij het veeleer als een politieke kwestie ('jullie hebben hierop gestemd'). Een typologie zoals onze gemeentelijke 'beleidsregimes' kan nuttig zijn om verschillen in bijstandsbeleid tussen gemeenten te duiden en transparanter te maken. Het kan

'Het niet meenemen van burgers leidt tot onbegrip'

gemeenten helpen om hun beleidskoers te bepalen, aan te scherpen, en te expliciteren. Dat betekent niet dat alle inwoners het eens moeten zijn met die koers, maar waarborgt wel dat zij gemeentelijke verschillen kunnen begrijpen en duiden. Er is veel voor te zeggen dat gemeenten omwille van effectiviteit en efficiëntie hun eigen bijstandsbeleid bepalen. Maar om burgers daarin mee te krijgen, is meer transparantie en maatschappelijk debat nodig. Anders uiten zij pas hun ongenoegen als de verschillen al ontstaan zijn. Het is beter een inhoudelijk debat te hebben tijdens de totstandkoming ervan. ●

3 De bijstand als blijk van beschaving¹¹⁷

Een pleidooi voor realisme, zekerheid, wederkerigheid en inspraak

Auteurs: Thomas Kampen en Melissa Sebrechts

Gemeenten hebben relatief veel vrijheid om hun eigen bijstandsbeleid vorm te geven. Hierbij houden ze echter te weinig rekening met de emoties en ervaringen van bijstandsgerechtigden zelf. Op basis van de vele gesprekken die zij voor hun onderzoek hebben gevoerd, doen Thomas Kampen en Melissa Sebrechts aanbevelingen voor een realistischer bijstandsbeleid. Een beleid dat draait om zekerheid, wederkerigheid en inspraak.

¹¹⁷ Delen van dit hoofdstuk zijn gebaseerd op onze wisselcolumn in Sprank, het vakblad dat wordt uitgegeven door Divosa.

De arbeidsmarkt is momenteel flink in beweging. Na een snelle groei van het aantal bijstandsgerechtigden tussen 2008 en 2015, vinden sindsdien steeds meer bijstandsgerechtigden werk en daalt de instroom van nieuwe bijstandsgerechtigden gestaag. Terwijl de instroom in de bijstand dus afneemt, stijgt het aantal langdurig bijstandsgerechtigden nog steeds.¹¹⁸ De bijstandspopulatie verandert dus sterk. Dat vraagt om een andere aanpak en veel gemeenten bezinnen zich op de benadering van hun bijstandsccliënten.

Volgens ons ligt hier een grote kans om ook meer aandacht te geven aan de ervaringen van bijstandsgerechtigden zelf. De afgelopen jaren hebben wij voor twee meerjarige onderzoeken met ruim honderd bijstandsgerechtigden gesproken. Op basis van hun ervaringen met het leven met een bijstandsuitkering doen wij in dit hoofdstuk een aantal beleidsaanbevelingen. In ons streven naar een representatieve afspiegeling van de ervaringen van bijstandsgerechtigden in Nederland, hebben we deze gesprekken gespreid over verschillende gemeenten die ieder variëren wat betreft hun bijstandsbeleid. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de invulling van de tegenprestatie, de hoogte van inkomenstoelagen of de strengheid van het sanctieregime.

Door de verhalen van bijstandsgerechtigden centraal te stellen hopen wij de discussie te verrijken met argumenten die recht doen aan de dagelijkse realiteit. In dit essay zullen wij ook aandacht besteden aan de emoties van bijstandsgerechtigden. Dat doen wij met een reden. Het maatschappelijk en wetenschappelijk debat over sociale zekerheid gaat vaak over de financiële kant, maar de bijstand gaat ook gepaard met emotionele kosten. Dat werd ons in de gesprekken die wij voerden al snel duidelijk. Wanneer het gaat over re-integratie vertellen de mensen die wij spraken ons bijvoorbeeld levendig over dat ene pijnlijke moment dat zij gecorrigeerd werden door een trajectbegeleider en zich gekleineerd voelden. Of zij vertellen ons dat zij boos zijn omdat zij zelf voortdurend gecontroleerd worden, terwijl een kennis uit een gemeente verderop nauwelijks iets van controle merkt. Of zij vertellen ons hoe kwetsend zij de negatieve beeldvorming van bijstandsccliënten vinden en maken zich even later zelf ook schuldig aan stigmatisering. Volgens ons is dit een belangrijk moment om de emotionele kosten en baten van de bijstand te onderzoeken. Nu de arbeidsmarkt aantrekt, kennen bijstandsccliënten verhoudingsgewijs meer problemen. De daling van het bijstandsbestand drukt de financiële kosten, maar verhoogt vermoedelijk de emotionele kosten, het roept meer schaamte op wanneer je bij de groep 'achterblijvers' in de bijstand hoort.

¹¹⁸ Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, *Participatiewet, een cijfermatig beeld van de uitvoering 2015-2018* (2019).

Dit hoofdstuk is opgebouwd uit drie thema's die wij op basis van onze gesprekken met bijstandsccliënten willen agenderen als onderwerpen van bezinning:

1. Bejegening en maatwerk, 2. Activering, en 3. Discriminatie. Bij ieder thema doen we aanbevelingen. We sluiten af met meer algemene conclusies.

Bejegening en maatwerk

Sinds de invoering van de Participatiewet in 2015 hebben gemeenten meer beleidsvrijheid. De bijstand was al gedecentraliseerd in 2004, maar sinds 2015 mogen gemeenten op meer aspecten verdergaande beleidskeuzes maken, bijvoorbeeld met betrekking tot de aard en omvang van de tegenprestatie en de hoogte van premies voor deelname aan Participatieplaatsen. Het kabinet beoogt hiermee lokaal maatwerk mogelijk te maken en heeft daar twee verwachtingen van.

De eerste verwachting is dat gemeenten effectiever beleid kunnen voeren dan de centrale overheid. Door het bijstandsbeleid op lokale omstandigheden af te stemmen zouden gemeenten mensen sneller weer aan het werk kunnen helpen. De tweede verwachting is dat gemeenten met meer vrijheid tot beter op de persoon en situatie toegesneden oplossingen komen. Gemeenten zouden hun inwoners beter kennen, dichter bij cliënten staan en daardoor beter zien en horen wat er nodig is. Maatwerk betekent dat het contact persoonlijk is en niet bureaucratisch. Maatwerk stelt niet de regels maar de mensen centraal. In dit stuk richten we ons vooral op deze tweede verwachting, waarbij we bespreken hoe bijstandsgerechtigden het lokale maatwerk eigenlijk ervaren.

Op de vraag wat zij een rechtvaardige uitvoering van de bijstand vinden, klinkt herhaaldelijk: 'Dat er gekeken wordt naar het individu, dat mensen niet worden gezien als nummertjes.'

Vrijwel alle bijstandsgerechtigden die wij hebben gesproken onderschrijven het idee van maatwerk. Hoewel zij vinden dat er tussen gemeenten geen verschillen zouden moeten bestaan, zijn zij wel voorstander van uitzonderingen in individuele gevallen. Op de vraag wat zij een rechtvaardige uitvoering van de bijstand vinden, klinkt herhaaldelijk: 'Dat er gekeken wordt naar het individu, dat mensen niet worden gezien als nummertjes.' Zowel de overheid als bijstandsccliënten verlangen dus naar minder bureaucratische en meer persoonlijke bejegening. Toch hebben wij veel bijstandsgerechtigden gesproken die het contact met de sociale dienst nog niet als zodanig ervaren. In plaats van maatwerk ervaren ze het contact met uitvoerders veelal als onpersoonlijk, eenzijdig en beschamend. Daarnaast leidt

maatwerk momenteel vaak tot afgunst en een gevoel van willekeur omdat bijstandsgerechtigden weinig zicht hebben op de vormgeving van het lokale bijstandsbeleid. Hieronder gaan we dieper in op deze vier ervaringen.

In de eerste plaats vinden veel van de door ons geïnterviewde bijstandsgerechtigden het contact met de sociale dienst onpersoonlijk. Bijvoorbeeld omdat zij geen vaste contactpersoon hebben en niet weten bij wie zij terecht kunnen: 'Ik ervaar het als heel anoniem. Als ik nu een probleem zou hebben dat met mijn uitkering te maken heeft, dan zou ik echt niet weten bij wie ik terecht kan.' Ook de communicatie ervaren zij vaak als onpersoonlijk en controlerend: 'Het is heel anoniem. Van de sociale dienst krijg je een brief (met een oproep voor een gesprek). Het taalgebruik is heel bureaucratisch en dan die toon erbij van "indien u niet voldoet aan...". Ik vind dat naar.'

'Je legt je hele ziel en zaligheid bloot en degene kijkt je niet eens aan. Je merkt, deze is gewoon die hele vragenlijst aan het doornemen.'

Veel gemeenten hebben de taken 'activering' en 'inkomen' over verschillende consulenten verdeeld. Het persoonlijk contact verloopt dan meestal via de activeringsconsulent. Het stoort bijstandsccliënten als zij daardoor weinig persoonlijk contact hebben met degenen die over hun inkomen en rechten gaan: "De personen op het gemeentehuis die uiteindelijk alles gingen opzoeken van: 'Hey, heeft ze nou wel of geen recht', die eindelijk de knoop doorhakten, die personen heb ik ook nooit gezien. Ja een keer wel, maar. Heel verwarrend, heel veel mensen." Maar ook degenen die wel een vaste contactpersoon hebben met wie zij in gesprek kunnen, vinden de bejegening vaak onpersoonlijk en juist wel bureaucratisch: "Je legt je hele ziel en zaligheid bloot en degene kijkt je niet eens aan. Je merkt, deze is gewoon die hele vragenlijst aan het doornemen."

Een tweede ervaring van de door ons geïnterviewde mensen is dat hun klantmanager vooral aandacht besteedt aan hun mogelijkheden maar nauwelijks oog heeft voor hun belemmeringen. Zodra ze het over hun belemmeringen willen hebben, lopen zij tegen bureaucratie aan. De oorzaak hiervan zit in de Participatiewet zelf, die voorschrijft dat in de uitvoering van de bijstand niet primair wordt gekeken naar belemmeringen, maar naar mogelijkheden: 'We moeten bij uitstek oog hebben voor wat mensen wel kunnen. Mensen met een arbeidsbeperking kunnen meer dan soms wordt gedacht. Dat verdient erkenning. Niet door hun zwakte te bevestigen, maar door hen op hun mogelijkheden en verantwoordelijkheden

aan te spreken'.¹¹⁹ De 'mens centraal' betekent in de Participatiewet dus vooral 'niet het probleem centraal'.¹²⁰ Deze aansporing zorgt er vaak voor dat klantmanagers wegstijgen van problemen waardoor bijstandsccliënten zich nu juist onmenselijk behandeld voelen.

Een respondent met psychische problemen heeft bijvoorbeeld niet het gevoel dat zijn klantmanager zijn klachten serieus neemt: "Dan ben je gewoon nummer zoveel. Zo'n zeiker die komt bedelen om geld. Zo voelde het voor mij. Dat vind ik gewoon heel oneerlijk." Ook een gescheiden moeder van een kind met autisme voelt zich niet serieus genomen. Zij heeft namelijk een dagtaak aan de zorg voor haar kind en kampt bovendien met geldgebrek door alle extra kosten die maakt. Haar klantmanager verdiept zich niet in haar problemen vindt ze: "Die begreep het niet, wilde het niet begrijpen, was heel kort door de bocht en ging het gesprek niet aan". Ze licht toe hoe ze zich dan voelt: "Ik had weleens zoiets van: 'Ja hallo, ik ben ook een mens.' Dan voelde ik me soms weleens een beetje als een ding afgedaan".

Bijstandsgerechtigden met problemen ervaren dat de optimistische gerichtheid op hun mogelijkheden hun moeilijkheden ontkent. Onderzoek van Josien Arts laat ook zien dat Nederlandse bijstandsccliënten voortdurend worden aangespoord om optimistisch te zijn over de toekomst en tegelijkertijd hun preciaire arbeidsmarktsituatie te accepteren.¹²¹ In haar boek 'Cruel Optimism' laat Lauren Berlant zien dat gehechtheid aan onhaalbare aspiraties negatief uitwerkt op de eigenwaarde van mensen, vooral als de buitenwereld deze gehechtheid blijft aanmoedigen.¹²² Wat ons betreft zou het beleid een realistischer mensbeeld moeten hanteren dat klantmanagers en consulenten in staat stelt niet alleen de mogelijkheden maar ook de problemen van mensen in ogenschouw te nemen en bespreekbaar te maken.

Een derde aspect dat wij uit onze gesprekken haalden, was dat veel mensen het ontvangen van de bijstand als beschamend ervaren. Mireille, een vrouw van 61, en moeder van twee dochters legt uit waar haar schaamte vandaan komt: "Je hebt rangen en standen in de maatschappij. Helemaal onderaan die ranglijst staan mensen in de bijstand. Onder ons komt enkel nog ongedierte en onkruid". Net als veel andere door ons geïnterviewde bijstandsontvangers schaamt Mireille zich om haar 'hand op te houden', want 'lager kun je toch niet vallen?'. De maatschappelijke opvattingen over uitkeringsgerechtigden klinken ook door in het contact tussen

¹¹⁹ Handelingen Tweede Kamer, vergaderjaar 2011-2012, *Memorie van Toelichting Participatiewet*, 33161, nr. 3.

¹²⁰ Thomas Kampen (red.), *De mens centraal, geen probleem? Dilemma's voor professionals in zorg en welzijn*. (Amsterdam 2019).

¹²¹ Josien Arts en Marguerite van Den Berg, 'Pedagogies of optimism: Teaching to 'look forward' in activating welfare programmes in the Netherlands', *Critical Social Policy*, 39(1) (2019) 66-86.

¹²² Lauren Berlant, *Cruel optimism* (Durham 2011)

bijstandsgerechtigden en klantmanagers. Zo liet de klantmanager van Joke haar merken dat ze 'niet zomaar moest denken dat ze geld van hem zou krijgen'. Alsof hij Jokes uitkering uit eigen zak betaalde en zij zich daarvoor moest schamen.

De bovenstaande verhalen tonen ons de emotionele kosten van de bijstand; de schaamte die wordt veroorzaakt door stempels als 'bijstandstrekker', 'profiteur' of zelfs 'crimineel' die bijstandsgerechtigden vaak in het publieke debat voorbij horen komen. Hun verhalen brengen twee belangrijke bronnen van schaamte aan het licht: het beeld dat de maatschappij van uitkeringsgerechtigden heeft en het niet in staat zijn in het eigen levensonderhoud te voorzien. Beide redenen staan voor een centraal probleem: de stigmatisering van afhankelijkheid.

Verskillende auteurs hebben er al op gewezen dat dit het gevolg is van de 'meritocratisering' van de samenleving.¹²³ Een maatschappij die gelooft in gelijke kansen beschouwt succes als iemands eigen verdienste, maar falen ook als iemands eigen schuld. Daarom schamen bijstandsccliënten zich voor hun situatie en zijn zij streng voor zichzelf.¹²⁴ Onze gesprekken met bijstandsgerechtigden laten zien dat aan schaamte bijna niet te ontsnappen valt. Schaamte maakt angstig, werkt verlamdend en vreet aan het zelfvertrouwen. Socioloog Thomas Scheff laat in zijn werk zien dat schaamte niet alleen op individueel, maar ook op maatschappelijk niveau diepe sporen nalaat.¹²⁵ Wanneer we gevoelens van schaamte niet serieus nemen, leidt het volgens Scheff tot vervreemding en vijandigheid tussen individuen en groepen in de samenleving.

Dit blijkt ook duidelijk uit de voorbeelden die we later zullen bespreken over afgunst jegens vluchtelingen. Om hun eigen schaamte het hoofd te bieden geven bijstandsgerechtigden af op andere bijstandsgerechtigden: die zijn 'lui' of 'fraudeurs' die zich moeten schamen.¹²⁶ Mede daarom is stigmatisering van de bijstand zo verkeerd: mensen onttrekken zich aan stigma's door middel van stigmatisering van anderen, waardoor het een zichzelf versterkend effect krijgt.¹²⁷ Het patroon van omlaag trappen om een laag zelfbeeld te ontstijgen kan gekeerd worden door als

¹²³ Michael Dunlop Young, *The rise of the meritocracy* (Piscataway 1958); Tsjalling Swierstra en Evelien Tonkens (red.), *De beste de baas? Verdienste, respect, en solidariteit in een meritocratie* (Amsterdam 2008).

¹²⁴ Thomas Kampen, *Verplicht vrijwilligerswerk: De ervaringen van bijstandsccliënten met een tegenprestatie voor hun uitkering*, academisch proefschrift (Amsterdam 2014); Judith Elshout, *Roep om respect: Ervaringen van werklozen in een meritocratiserende samenleving*, academisch proefschrift, (Amsterdam 2016).

¹²⁵ Thomas Scheff, 'Shame and the social bond: A sociological theory', *Sociological theory*, 18(1) (2000) 84-99.

¹²⁶ Zie ook: Elshout, *Roep om respect*.

¹²⁷ Erving Goffman, *Stigma: Notes on the management of spoiled identity* (Londen 1974).

maatschappij bijstandsgerechtigden niet naar beneden te halen, maar als gelijke te beschouwen en beschaafd te behandelen.

De 'beschaming' van bijstandsgerechtigden actief tegengaan is daarmee gunstig voor iedereen. Minder beschaming is een vorm van beschaving.

Daarvoor is het belangrijk om uit te dragen dat in een beschaafde samenleving de bijstand een recht is, en dat we trots zijn dat medeburgers van dit recht gebruik kunnen maken. Politici moeten hierin het voortouw nemen, maar ook klantmanagers spelen een belangrijke rol. Zij kunnen stempels als 'profiteur' ontkrachten door uit te dragen dat de bijstand een recht is. Ze kunnen benadrukken dat niemand er voor kiest om in de bijstand te belanden. Het contact tussen de sociale dienst en de bijstandsontvanger kan een gelegenheid zijn voor het wegnemen van schaamte en voor het bouwen aan een alternatief, positief beeld van bijstandsgerechtigden. Dat zal, denken wij, ook bijdragen aan de uitstroom naar werk. Een trotse, zelfverzekerde bijstandsgerechtigde staat nou eenmaal sterker in zijn of haar schoenen dan iemand die zich schaamt, angstig is en zich verlamd voelt. De 'beschaming' van bijstandsgerechtigden actief tegengaan is daarmee gunstig voor iedereen. Minder beschaming is een vorm van beschaving.

De laatste ervaring die in veel van onze gesprekken naar voren kwam, is dat mensen het gevoel hebben dat zij minder krijgen dan anderen. Maatwerk betekent dat mensen verschillend behandeld worden. Het is voor bijstandsgerechtigden vaak niet duidelijk waarop die verschillen gebaseerd zijn. Wij merken dat die onduidelijkheid leidt tot onbegrip bij bijstandsccliënten. Dat onbegrip blijkt opvallend vaak een voedingsbodem voor afgunst tegenover vluchtelingen. We illustreren dat aan de hand van twee voorbeelden van bijstandsgerechtigden van Nederlandse afkomst. Zij begrijpen de verschillen in behandeling niet en maken zich er boos om. Herman (49) maakt zich boos over wat hij als voortrekken van vluchtelingen beschouwt: "Ik zie hen dan op een nieuwe fiets rijden. Die hebben ze ook niet zomaar ergens vandaan. Ik neem het die mensen niet kwalijk, maar de gemeente wel."

Zelf kon Herman een paar jaar geleden ook wel een nieuwe fiets gebruiken. Hij moest toen zonder reiskostenvergoeding elf kilometer reizen naar zijn werkstage. De gemeente leende hem een fiets van dertien jaar oud, die rammelde aan alle kanten. Vervolgens mocht hij van zijn klantmanager een tweedehands fiets van 400 euro kopen. Dat bedrag zou hij vergoed krijgen, maar uiteindelijk zag hij slechts 150 euro terug. Het maakt hem nog steeds kwaad. Ook Sonja (57) maakt zich boos. "Als je ziet wat er allemaal voor asielzoekers wordt gedaan, dan denk ik: zij krijgen

meer dan wij! 25 euro per dag voor eten; dat houden wij nog niet eens over per dag. Ze krijgen een huis, dat ook nog eens wordt ingericht." Negen jaar lang werkte Sonja als vrijwilliger in de Wereldwinkel, maar die ging dicht. Inmiddels verstrekt haar gemeente geen vrijwilligersvergoedingen meer. Sonja ziet dit als een bewijs dat de gemeente niet meer in haar wil investeren.

Het sentiment dat vluchtelingen een voorkeursbehandeling krijgen, leeft breder dan alleen onder bijstandsgerechtigden. Het is bovendien niet alleen een Nederlands verschijnsel. De Amerikaanse socioloog Arlie Hochschild beschrijft in haar recente boek 'Vreemdelingen in hun eigen land' het gevoel van Trump-stemmers dat zij keurig in de rij op hun beurt staan te wachten en ineens merken dat de rij vóór hen steeds langer wordt.¹²⁸ De overheid laat allerlei mensen, met name migranten en vluchtelingen, voorgaan! Dit soort gevoelens van afgunst komen veel voor wanneer een overheid besluit meer maatwerk te bieden. Maatwerk betekent altijd dat sommige mensen meer krijgen dan anderen. Dat veel mensen zich onrechtvaardig behandeld voelen betekent echter niet dat we de oplossing moeten zoeken in standaardisering. Algemene maatregelen leiden vaak tot een gevoel niet als individu gezien te worden.

Volgens ons is het belangrijk om preciezer te kijken waar de frustratie bij mensen vandaan komt. Deze ontstaat namelijk niet op het moment dat anderen meer krijgen dan zij. De frustratie ontstaat op het moment dat mensen niet de dienstverlening krijgen die ze nodig denken te hebben. Een belangrijk bezwaar van de hierboven aangehaalde mensen is dat de gemeente niet in hen investeert, terwijl zij zelf wel moeten investeren in anderen. Volgens ons zouden veel gevoelens van afgunst voorkomen kunnen worden als gemeenten bijstandsccliënten niet meer allerlei verplichtingen opleggen zonder daar investeringen tegenover te stellen. Nu ervaren veel bijstandsgerechtigden namelijk het omgekeerde: ze moeten steeds meer, maar krijgen steeds minder. Als maatwerk vooral 'minder krijgen' betekent, zullen bijstandsgerechtigden elkaar alleen maar meer de maat nemen. Wederkerigheid is ook voor bijstandsgerechtigden belangrijk. Beleid kan veel van mensen vragen, mits het ook veel geeft. Het is namelijk moeilijker om te geven als je het gevoel hebt dat je zelf te weinig krijgt.

Activering

Het tweede thema dat we in dit stuk willen bespreken is de activering van langdurig bijstandsgerechtigden via re-integratietrajecten en de tegenprestatie.

¹²⁸ Arlie Hochschild, *Strangers in their own land: A journey to the heart of our political divide* (New York 2016).

We behandelen eerst kort re-integratie en staan vervolgens langer stil bij de tegenprestatie, omdat vooral langdurig werklozen daar mee te maken hebben.

Bij de mensen die wij spraken over re-integratie zagen we een opvallend verschil tussen de ervaringen van mensen die werken met behoud van uitkering – bijvoorbeeld bij een re-integratiebedrijf – en mensen die een werkstage volgen bij een reguliere werkgever. Van de eerste groep zag vrijwel niemand het nut in van zijn of haar activiteiten. Het werk was ver verwijderd van hun interesses, arbeidsverleden of toekomstplannen en ze hadden ook niet het idee dat deze waren meegenomen bij de selectie van een traject. Bovendien vertelden mensen uit de eerste groep dat werkbegeleiders op de re-integratieplek vaak onbetamelijk met hen omgaan. Ze handhaven bijvoorbeeld streng op pauzes en delen berispingen uit als er te veel wordt gepraat op de werkvloer; wat vaak als kleinerend wordt ervaren. Deze ervaringen staan in schril contrast met de ervaringen van de bijstandsgerechtigden die een werkstage deden. De belangrijkste reden daarvoor is dat zij veel meer vrijheid kregen om zelf een plek te kiezen. Hierbij was nadrukkelijk gekeken naar de ontwikkeling van vaardigheden die nodig werden geacht bij toekomstig werk.

De tweede vorm van activering die we behandelen, de tegenprestatie, is een thema dat sterk leeft onder bijstandsgerechtigden. Voordat we hun ervaringen bespreken is het belangrijk kort stil te staan bij doelstellingen van de tegenprestatie. Daarvoor baseren we ons op eerder onderzoek naar verplicht vrijwilligerswerk.¹²⁹ Voor dat onderzoek is lokaal beleid van verschillende gemeenten nauwkeurig bestudeerd. 66 bijstandsgerechtigden zijn hier in de loop van tweeënehalf jaar (2010-2013) herhaaldelijk geïnterviewd over hun ervaringen met de tegenprestatie.

Over het algemeen heeft de tegenprestatie twee doelen. Het eerste doel is *empowerment*. De veronderstelling hierbij is dat mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt vaak het geloof in zichzelf hebben verloren. Via de tegenprestatie zouden zij hun zelfvertrouwen weer kunnen herwinnen. Het tweede doel is *employability*: bijstandsgerechtigde klaarstomen voor regulier werk. Door de tegenprestatie behouden ze hun arbeidsritme en leren ze nieuwe vaardigheden. In wat volgt bespreken we wat er van in de praktijk van *employability* en *empowerment* terecht komt en bijstandsgerechtigden dit zelf ervaren. Maar eerst laten we meer in het algemeen zien wat bijstandsgerechtigden vinden van de tegenprestatie.

Niet iedereen die wij spraken levert een tegenprestatie maar iedereen heeft er wel een mening over. Allereerst zijn bijstandsgerechtigden uitgesproken over het soort activiteiten dat binnen de tegenprestatie past en dan met name over

¹²⁹ Thomas Kampen, 'Verplicht vrijwilligerswerk: de moeizame activering van bijstandsccliënten', in: Imrat Verhoeven en Marcel Ham (red.), *Brave burgers gezocht: de grenzen van de activerende overheid* (Amsterdam 2010) 41-55; Kampen, *Verplicht vrijwilligerswerk*.

de keuzevrijheid die zij zouden moeten hebben bij de selectie ervan. De activiteiten zouden vooral in iemands levensverhaal moeten passen. Problemen uit het verleden van mensen zijn vaak aanknopingspunten voor geschikte activiteiten. Aandacht voor het levensverhaal betekent niet alleen dat er oog is voor waar iemand vandaan komt, het betekent ook dat er aandacht wordt besteed aan waar iemand naartoe wil. Een tegenprestatie die niet aansluit bij iemands ideeën over de eigen toekomst, roept weerstand op. Mensen vinden het beledigend als van hen een tegenprestatie wordt geëist die niet in hun levensverhaal past. Daarentegen ervaren ze vrijwilligerswerk dat hier wel op aansluit juist als een nieuw hoofdstuk in dat levensverhaal.

Dat inspraak bij de keuze van de tegenprestatie een belangrijk voorwaarde is voor een positieve ervaring, blijkt uit het verhaal van de 25-jarige Salem uit Iran. Als enige van zijn familie woont hij sinds drie jaar in Nederland. Na rondzwervingen langs verschillende asielzoekerscentra, woont hij nu aan de rand van een middelgrote stad. Hij krijgt een bijstandsuitkering. Naast verplichte taallessen moet hij twee dagen per week onbetaald werk verrichten. Anders dan de meeste bijstandsgerechtigden die we spreken, is Salem uitgesproken positief over de tegenprestatie. Wij halen zijn voorbeeld niet aan omdat wij vinden dat iedereen dat zo zou moeten vinden, maar omdat zijn verhaal ons toont onder welke voorwaarden een tegenprestatie als zinvol kan worden ervaren.

Salem beschouwt de tegenprestatie als een zegen. Toen hij thuiszat was hij vaak neerslachtig, maar sinds hij de deur uit komt voor zijn tegenprestatie voelt hij zich een stuk gelukkiger. Als we doorvragen blijkt Salem vooral enthousiast omdat zijn klantmanager luisterde naar zijn voorkeuren. De sociale dienst dacht met hem mee en hielp hem bij het vinden van een plek die bij hem past. Nu heeft hij onbetaald werk waarin ruimte is voor zijn passie: architectuur. Salems verhaal laat zien dat aandacht voor iemands voorkeuren kan leiden tot positieve ervaringen met een tegenprestatie. Hier valt nog veel winst te behalen. De manier waarop vrijwilligerswerk aan de meeste bijstandsgerechtigden wordt gepresenteerd, wekt de indruk dat het niet om hen, maar om regels draait: 'Omdat het moet. Niet zozeer omdat ze keken naar de persoon.'

Als gemeenten een tegenprestatie verlangen, is wat ons betreft een recht op inspraak in de invulling ervan een minimale voorwaarde. Dit recht zou wettelijk moeten worden verankerd. Niet zomaar inspraak, geeft bijstandsgerechtigden de doorslaggevende stem. Daarbij hoort ook de mogelijkheid om een bepaalde activiteit te weigeren.

Hoe ervaren bijstandsgerechtigden het daadwerkelijk leveren van een tegenprestatie? Wat doet het bijvoorbeeld met de schaamte die wij noemden? En welke gevolgen heeft de tegenprestatie voor hun baankansen? Wat opviel tijdens onze

gesprekken, was dat de dubbele doelstelling van *empowerment* en *employability* deels door de ervaringen van de bijstandsgerechtigden werd bevestigd.

De bijstandsontvangers ervaren vrijwilligerswerk als een manier om van een stigma af te komen.

De tegenprestatie blijkt op verschillende manieren bij te dragen aan *empowerment* van bijstandsontvangers. Het kan de inactiviteit doorbreken die hun zelfvertrouwen ondermijnde, ze doen contacten op die bevestigen dat ze nuttig zijn en ze helpen anderen waardoor ze zich minder afhankelijk voelen. Daarnaast kan vrijwilligerswerk op vier manieren leiden tot *empowerment*: door de status die het hen geeft, de onthaasting die het biedt, door de ambachtelijke kennis die wordt opgedaan en de zingeving die het hen verschaft.¹³⁰ De bijstandsontvangers ervaren vrijwilligerswerk als een manier om van een stigma af te komen. Het verleent ze status in een nieuwe maatschappelijke rol. De identificatie met de status van vrijwilliger maakt trots en geeft zelfvertrouwen.

Dit zagen we vooral bij vrijwilligers in het onderwijs en bij buurtactiviteiten. Daarnaast kunnen het 'vrijblijvende karakter' en 'de ontspannen sfeer' bijstandsontvangers zelfvertrouwen geven. Het vrijblijvende karakter van vrijwilligerswerk stelt ze in staat om grenzen te stellen en bepaalde taken wel of niet op zich nemen. Dat versterkt het gevoel dat ze zaken onder controle hebben. Ook het lage tempo werkt versterkend omdat ze hierdoor meer controle ervaren. Dit zagen we vooral gebeuren bij vrijwilligers die betrokken waren bij buitenactiviteiten, zoals bij een manage of een kinderboerderij. Ten derde kan de tegenprestatie leiden tot *empowering* als bijstandsontvangers hun activiteiten als een ambacht beschouwen. Alleen het zich eigen maken van een vaardigheid – vergelijkbaar met het leren spelen van een muziekinstrument – draagt bij aan het zelfrespect. Dit gebeurt vooral bij technisch of creatief vrijwilligerswerk. Als laatste ontlent bijstandsontvangers zelfrespect aan het feit dat het vrijwilligerswerk 'zin' of 'betekenis' geeft aan hun eigen en andermans bestaan. Dat zien we vooral bij activiteiten in de zorg, de cultuursector en het vluchtelingenwerk.

Toch heeft de tegenprestatie op lange termijn niet alleen maar een positieve uitwerking op de eigenwaarde. De emoties die bijstandsontvangers in hun vrijwilligerswerk ervaren, hangen vaak sterk samen met de waarde die ze er zelf

¹³⁰ Thomas Kampen, Judith Elshout en Evelien Tonkens, 'The fragility of self-respect: Emotional labour of workfare volunteering', *Social Policy and Society*, 12 (2013) 427–438.

aan toekennen. Ze zijn daardoor vaak ook gevoelig voor signalen die hier tegenin gaan, zoals de verwachting dat zij als vrijwilliger de wc wel even kunnen schoonmaken. Dit type 'vernederende verwachtingen' leidt al gauw tot frustratie, woede en opnieuw schaamte. Ze voelen zich dan miskend en dat ondermijnt hun zelfrespect. Vrijwilligerswerk geeft dus *empowerment*, maar het opgedane zelfrespect blijft fragiel.¹³¹

Het tweede doel van de tegenprestatie is de *employability* van bijstandsccliënten verbeteren. Opvallend daarbij is dat dezelfde mechanismen die leiden tot *empowerment*, vaak de ontwikkeling van *employability* in de weg staan. De afstand tot de arbeidsmarkt blijft hierdoor even groot of groeit zelfs. Bijstandsccliënten die het vrijwilligerswerk bijvoorbeeld als een ambacht ervaren, halen vaak wel voldoening uit de beheersing van een vakmatige vaardigheid, maar ze zijn niet erg bezig met de bijdrage die dit levert aan hun arbeidsmarktpositie. Soms keren ze zich juist af van de arbeidsmarkt, want als vrijwilliger hebben ze 'tenminste de gelegenheid iets goed te leren'.

Het feit dat die collega's wel en zichzelf niet worden betaald, wordt steeds pijnlijker.

Door dit 'emotioneel distantiëren' wordt de afstand tot de arbeidsmarkt dus groter. Vooral omdat men vaak meer 'zin' of 'betekenis' toekent aan hun vrijwilligerswerk dan aan betaald werk. Daarnaast koesteren mensen vaak de ontspannen sfeer die binnen hun organisatie heerst en die naar hun idee vaak ontbreekt bij een betaalde baan. Daarbij komt dat de betrokkene zich steeds meer identificeert met zijn of haar status. Nu zijn zij de 'leraar'; een status die nooit verwachten te verwerven op de reguliere arbeidsmarkt. Door al deze factoren groeit de afstand tot de arbeidsmarkt en daarmee de *employability* van mensen. Voor veel vrijwilligers rest alleen nog de hoop dat ze uiteindelijk betaald zullen worden voor hun vrijwilligerswerk.

Als dit lange tijd uitblijft dan zien we vaak dat vrijwilligers zich meer en meer met hun collega's gaan vergelijken. Het feit dat die collega's wel en zichzelf niet worden betaald, wordt steeds pijnlijker. De hoop op betaald werk slinkt en tast hun motivatie aan, soms met gevolg dat de vrijwilliger afhaakt. De factoren die bijdragen aan de *empowerment* van vrijwilligers, leiden dus vaak tot het afnemen van

¹³¹ Ibidem.

hun *employability*. De uitdaging is om de afstand tot de arbeidsmarkt te verkleinen zonder dat het ten koste gaat van het opgebouwde zelfvertrouwen.

Activering betekent in de praktijk vaak 'hoopverlening'. Voor de meeste bijstandsgerechtigden is een reguliere betaalde baan een sluimerende hoop die gemakkelijk aan te wakkeren is. Zodra bijstandsccliënten starten met vrijwilligerswerk doen ze nieuwe contacten en vaardigheden op. De hoop laait op en voor even lijkt betaald werk dichterbij dan sinds lange tijd het geval was. Juist wanneer die hoop op betaald werk vanuit hun eigen ontwikkeling het meest gerechtvaardigd is en wat hen betreft dus geïncasseerd zou moeten worden, blijft hulpverlening echter uit. Als het op een vrijwilligersplek goed gaat, en er dus geen klachten of problemen zijn, valt dit al snel buiten het blikveld van de klantmanager. Terwijl de bijstandsgerechtigde graag betaald werk wil, krijgt hij dit niet op eigen kracht voor elkaar. Het is immers in het verleden ook niet gelukt en bij de organisatie waar de vrijwilliger nu werkt is meestal geen vacature vanwege geldgebrek. Het resultaat is dat bijstandsgerechtigden zich in de steek gelaten voelen. Zo zijn bijstandsgerechtigden de speelbal van een grillige en inconsequente politiek van hoop.¹³² Zij laten zich door hoop bewegen en nemen hun verantwoordelijkheid, maar het beleid beantwoordt dit op het cruciale moment niet met de verantwoordelijkheid om die hoop ook om te zetten in realiteit.

Dat vrijwilligerswerk de afstand tot de arbeidsmarkt verkleint, blijkt dus vaak een loze belofte. Het beleid drijft daarmee op valse hoop: het laat mensen op zijn best achter in een alternatief voor werk (vrijwilligerswerk) dat alleen niet als eindstation wordt erkend. Op zijn slechtst laat het hen gedesillusioneerd achter. Het beleid creëert via dit falende beleid van hoop, teleurgestelde, wantrouwende en afgunstige burgers.

Wat betekent onze analyse voor de praktijk van het activeringsbeleid? Volgens ons zou de tegenprestatie, of het werken met behoud van een uitkering, moeten voldoen aan een aantal condities. Ten eerste moeten klantmanagers bij de keuze van een activeringstraject veel nadrukkelijker kijken of een activeringstraject een bijdrage levert aan de kans om door te stromen naar regulier werk. Dit betekent niet alleen dat de tegenprestatie veel meer moet worden gericht op de ontwikkeling van relevante arbeidsmarktvaardigheden, het betekent ook dat de tegenprestatie meer moet aansluiten bij de toekomstplannen en motivatie van bijstandsgerechtigden zelf. Zoals we eerder aangaven, betekent dit wat ons betreft ook dat

¹³² Thomas Kampen en Evelien Tonkens, 'De politiek van hoop: Hoe vrijwilligerswerk slechts uitzicht op werk biedt', in: Rene Gabriëls, Sjaak Koenis en Tsjalling Swierstra (red.), *Het hart op de tong. Emoties in de politiek*. (Amsterdam 2018) 39-62.

bijstandsgerechtigden een wettelijk verankerd recht op inspraak moeten krijgen in de keuze van hun tegenprestatie.

Een tweede conditie is dat er een einde komt aan de dubbele en tegenstrijdige verantwoordelijkheden die bijstandsgerechtigden wordt oplegt. Enerzijds vraagt de overheid hen namelijk om vrijwilligerswerk te verrichten en wordt dit vrijwilligerswerk neergezet als een belangrijke maatschappelijke bijdrage. Tegelijkertijd ondermijnt de overheid deze waardering door bijstandsgerechtigden steeds op de verantwoordelijkheid te wijzen dat ze moeten doorstromen naar betaald werk. Wilen we aan deze tegengestelde verantwoordelijkheden ontsnappen, dan zullen we moeten kiezen voor een uitwisseling: de klantmanager vraagt aan mensen om zich te richten op het vrijwilligerswerk en houdt ondertussen zelf oog op de mogelijke doorstroom naar een regulier betaald werk.

Dit betekent ook dat bijstandsgerechtigden die in beweging zijn gekomen en hoop krijgen op een betaalde baan, serieus worden genomen. De klantmanager moet dus blijven opletten of de bijstandsgerechtigde binnen het vrijwilligerswerk de kans krijgt om zich in de gewenste richting te ontwikkelen. Juist als het goed gaat, is de hoop van de vrijwilliger op betaald werk het grootst en is ook de kans om dit te krijgen het grootst. Juist dan verdient de vrijwilliger dus aandacht van de klantmanager. Gebeurt dat niet, dan blijven langdurig werklozen in het vrijwilligerscircuit hangen terwijl ze steeds weer te horen krijgen dat het hen dichterbij werk zal brengen. Dat is onhoudbaar en voelt onrechtvaardig.

Juist als het goed gaat, is de hoop van de vrijwilliger op betaald werk het grootst en is ook de kans om dit te krijgen het grootst.

Daaruit volgt de derde conditie: wil de overheid het beleid volhouden waarbij de tegenprestatie wordt neergezet als een middel om betaald werk te vinden, dan moet zij dit betaalde werk zelf garanderen op het moment dat een bijstandsgerechtigde geen kans blijkt te hebben om regulier werk te vinden. Als vuistregel zou kunnen gelden dat anderhalf jaar vrijwilligerswerk bij dezelfde organisatie een bijstandsgerechtigde recht geeft op (gesubsidieerd) betaald werk, bij voorkeur op de vrijwilligersplek.

Wordt de nadruk op doorstroming vanuit de tegenprestatie echter losgelaten, dan moet de overheid bijstandsgerechtigden geen valse hoop meer geven. Verleiding tot een tegenprestatie met betaald werk in het vooruitzicht wordt anders een tantaluskwelling. Als er geen zicht is op betaald werk, is het helderder en eerlijker om het vrijwilligerswerk simpelweg als een plicht neer te zetten. De plicht om

vrijwilligerswerk te doen 'in het maatschappelijk belang' is op deze manier minder wreed dan bijstandsontvangers verleiden met uitzicht op betaald werk dat er uiteindelijk niet is.

Discriminatie

Het derde thema dat we in dit essay willen bespreken is de discriminatie die langdurig werklozen ervaren bij hun zoektocht naar werk. Net als de tegenprestatie, vinden bijstandsgerechtigden zogenaamde inspanningseisen zoals de sollicitatieplicht 'normaal', 'logisch' en 'terecht'. De inspanningen van bijstandsgerechtigden lopen echter regelmatig vast op discriminatie. In dit laatste deel willen we twee vormen van discriminatie belichten die bijstandsgerechtigden tegenkomen bij hun zoektocht naar werk.

Ten eerste gaat het om oudere bijstandsgerechtigden die leeftijdsdiscriminatie ervaren. Ten tweede gaat het om bijstandsgerechtigden die, omwille van beperkingen zoals psychiatrische problemen of fysieke klachten minder 'gewild' zijn op de arbeidsmarkt en daardoor van het ene tijdelijke contract in het andere belanden. Op de arbeidsmarkt is natuurlijk ook sprake van discriminatie op basis van (etnische) achtergrond. Op die vorm van discriminatie gaan wij in ons hoofdstuk niet in omdat onze respondenten er weinig ervaring mee hadden, maar andere onderzoeken tonen aan dat dit nog altijd een groot probleem is.¹³³

De groep oudere bijstandsgerechtigden en bijstandsgerechtigden met beperkingen laten een wezenlijk probleem zien van het activerend arbeidsmarktbeleid. De overheid pusht bijstandsgerechtigden om uit te stromen maar er zijn nauwelijks werkgevers die hen willen. Zoals we in wat volgt laten zien, heeft dit grote gevolgen voor de emotionele gesteldheid, motivatie, en het onderling vertrouwen tussen gemeenten en bijstandsgerechtigden.

Veel van onze respondenten zijn ouder dan 55 jaar. Dat komt overeen met het grote aandeel oudere bijstandsgerechtigden in de totale bijstand. Met verhoging van de pensioenleeftijd is het aannemelijk dat de groep oudere werklozen steeds groter zal worden. Hoe hun leeftijd de kansen op betaald werk verkleint, wordt goed geïllustreerd door het verhaal van Joost (61), een voormalig theaterdirecteur en huisman. Toen zijn relatie na acht jaar op de klippen liep, kwam hij als 'huisvader zonder baan' in de bijstand terecht. Het aanvragen van een uitkering vond Joost al een nederlaag. Hij dacht niet dat hij 'ooit zo diep zou zinken'. De gemeente waar Joost woont, verwacht dat hij vijf keer per week solliciteert.

¹³³ Sociaal Cultureel Planbureau, *Op afkomst gewezen: onderzoek naar discriminatie op de Haagse arbeidsmarkt* (Den Haag 2015); Barbara van der Ent, 'Discriminatie op de arbeidsmarkt', *Sociologie*, 14(1) (2019) 25-57.

Na maandenlang solliciteren op banen die niet aansluiten op zijn arbeidsverleden, ziet Joost op een dag de vacature 'Zakelijk leider Theater' voorbij komen. Enthousiast schrijft hij zijn mooiste sollicitatiebrief. Vol spanning wacht hij af maar het enige dat hij te horen krijgt is dat hij 'niet goed in het profiel past'. Joost is nog steeds verbaasd en boos: "Pas ik niet in het profiel? Ik *ben* het profiel!" Met een gat van acht jaar in zijn CV is het niet zo gek dat Joost niet meteen werd aangenomen als theaterdirecteur. Pijnlijk is het wel: "Dat ik afgewezen word als caissière is nog tot daaraan toe, maar dat ik word afgewezen als zakelijk leider, wat ik ben en wat ik kan, dat hakt er heel diep in."

Joost laat de moed niet zakken en solliciteert op tal van functies 'onder zijn niveau': medewerker bediening, medewerker snackbar, schoonmaakmedewerker, afwasmedewerker, thuishulpmedewerker. Alles grijpt hij aan om uit de bijstand te komen. Bij het samenstellen van zijn CV voor een baan als supermarktmedewerker laat hij zelfs theaterdirecteur achterwege en benadrukt hij de korte periode die hij als caissière werkte in de jaren '70. Toch mag hij niet eens op gesprek komen. Als hij praat over het gevoel van vernedering die al deze afwijzingen bij hem oproepen, wellen de tranen in zijn ogen op.

Het verhaal van Joost leert ons hoe vernederend plichtmatig solliciteren kan zijn. De leeftijd van Joost speelde ongetwijfeld een rol bij de veelvuldige afwijzingen. Hiermee staat hij symbool voor een grote groep bijstandsgerechtigden die vanwege hun leeftijd nauwelijks kans maken op betaald werk. Omdat leeftijdsdiscriminatie verboden is, maken werkgevers dit alleen nooit expliciet. Het probleem wordt ook nauwelijks onderkend door klantmanagers. Zij worden, zoals wij eerder lieten zien, aangespoord om vooral naar iemands mogelijkheden te kijken. Wat rest bij mensen zoals Joost is een sterk gevoel van individueel falen. Als maatschappij moeten we ons afvragen of verplicht solliciteren deze pijn en moeite waard is.

Verhalen zoals die van Joost tonen volgens ons dat dit niet het geval is. Qua emotionele kosten werkt het vaak zelfs averechts. De oplossing is volgens ons om de sollicitatieplicht voor oudere bijstandsgerechtigden af te schaffen en meer energie te steken in bemiddeling naar werk.

Niet enkel oudere bijstandsgerechtigden ervaren discriminatie tijdens hun zoektocht naar werk. Ook de groep bijstandsgerechtigden met psychiatrische en/of fysieke problemen ervaart dit. Hun zoektocht naar werk is er een van vallen en opstaan. De mensen die we spreken zijn al vaak gevallen. Dat heeft negatieve gevolgen voor hun motivatie, hun vertrouwen in de gemeente, en voor hun zelfbeeld. De verhalen van Loes en Erik zijn hier illustratief voor. Loes (44) wordt op haar negentiende chronisch ziek en belandt in de bijstand. Enkele jaren geleden werkt ze binnen een re-integratietraject als secretaresse bij de afdeling personeelszaken van een hogeschool. Na een half jaar zal ze een contract krijgen, wordt haar beloofd. Loes heeft het er erg naar haar zin. Maar na een half jaar krijgt ze geen vast

contract. Wel een nieuwe verlenging. Dit gebeurt na een jaar weer, en na anderhalf jaar nog eens. Door al die onzekerheid is haar werkplezier intussen behoorlijk geslonken. Uiteindelijk keert zij terug in de bijstand. Volgens Loes was haar chronische ziekte de belangrijkste reden dat ze geen vast contract kreeg.

Eenzelfde soort verhaal horen we van de tweeënveertigjarige Erik. Erik had ooit een WSW-indicatie, maar zit tegenwoordig af en aan in de bijstand. Zijn werkverleden bestaat uit allemaal 'kortdurende klussen', vertelt hij. Een paar jaar geleden heeft hij nog wel nog wel een betaalde baan in de montage gehad dankzij bemiddeling vanuit de gemeente. Hier verdiende hij het minimumloon en het ontbrak hem aan enig toekomstperspectief. Na een periode van twee jaar wordt hij ontslagen en belandt hij opnieuw in de bijstand. Hij heeft geen formele sollicitatieplicht, maar zijn contactpersoon bij de gemeente stuurt hem wel wekelijks vacatures door. Door de laatste ervaring bij de montage is hij het vertrouwen in de gemeente helemaal verloren. Opnieuw bemiddeld worden naar een werkplek waar hij eerst moet wennen en dan weer zo gemakkelijk wordt ontslagen, daar heeft hij zoals hij het zelf voorzichtig formuleert 'niet zo'n behoefte aan'. Het steeds weer in de bijstand belanden eist zijn tol. Naast dat Erik zijn vertrouwen in de gemeente is verloren, vertelt hij ook over de emotionele kosten: "Als ik werk en het lukt niet, dan val ik een beetje in een zwart gat eigenlijk. Dat raakt mij ook. Dan denk ik, oh nee, het is weer mislukt." Door het wegbezuinigen van sociale werkvoorzieningen is het de bedoeling dat Erik op de reguliere arbeidsmarkt gaat werken maar de huidige regelgeving veroordeelt Erik in feite tot een draaideurcarrière.

Bijna de helft van de bijstandsgerechtigden heeft naar eigen zeggen een arbeidsbeperking.

Erik en Loes zijn enkele van de vele bijstandsgerechtigden die vanwege fysieke, psychiatrische of verstandelijke beperkingen last hebben van de draaideur. Bijna de helft van de bijstandsgerechtigden heeft naar eigen zeggen een arbeidsbeperking. Verder geven bijstandsgerechtigden aan dat hun lichamelijke gezondheid (53 procent), en/of psychische gezondheid (38 procent) hen belemmeren. Een gebrek aan werkervaring of opleiding speelt een kleinere rol (20-30 procent).¹³⁴ Gekeken naar mensen met een lage opleiding in de bijstand is er volgens de Divosa Benchmark geen reden om aan te nemen dat ze 'een slechtere arbeidsmoraal zouden hebben of kieskeurig zouden zijn', noch dat er sprake is van een tekort aan

¹³⁴ <https://gemeenten.movisie.nl/doel/participatie-bevorderen/beleid/cijfers>

banen of van verdringing door hoogopgeleiden of migranten.¹³⁵ Verstandelijke beperkingen, een slechte gezondheid en discriminatie zijn daarentegen wel redenen die het vinden en behouden van werk bemoeilijken.

De groep bijstandsgerechtigden met een arbeidsbeperking heeft veel meer moeite om werk te vinden en te behouden. De intentie om de arbeidsmarkt inclusiever te maken voor mensen als Erik en Loes is een mooie intentie maar de praktijk blijkt weerbarstiger. Deze mensen beantwoorden niet aan het ideaalbeeld van werkgevers. Werkgevers moeten rekening houden met de beperking van mensen en voor extra begeleiding zorgen. Dat kost veel tijd, geld en energie waardoor ze er vaak vanaf zien.

Een goede stap voorwaarts kan hier zijn dat de overheid voor bijstandsgerechtigden met verstandelijke of andersoortige arbeidsbeperkingen vaste banen gaat creëren. Op deze manier kunnen ze een bijdrage leveren aan de samenleving zonder de kwelling van de draaideur. Banen die niet gedomineerd worden door eisen van productiviteit en zelfstandigheid, maar waar mensen in hun eigen tempo samen met anderen zinvol werk kunnen doen. Basisbanen dus, waarbij mensen zeker zijn van werk, in dienst zijn van de gemeente en minimaal het minimumloon betaald krijgen. Werkplek en taken kunnen variëren, maar zonder de onrust van de draaideur.

Realisme is vooral nodig als tegenwicht aan de eenzijdig optimistische benadering van bijstandsgerechtigden.

De basisbaan is niet te verwarren met dagbesteding waar geen salaris mee verdiend wordt. Ook niet met andere vormen van gesubsidieerd werk die sinds de jaren '80 kwamen en gingen. Dus niet om werkervaring op te doen, zoals het geval was bij Banenpoolbanen en 'Melkertbanen', maar om werk te hebben. Niet per sé om door te stromen naar betaald werk, zoals bij de Doorstroombanen van vroeger, maar om betaald werk te hebben. Het is inmiddels duidelijk dat betaald werk anders voor veel mensen onhaalbaar blijft en in de toekomst nog onhaalbaarder wordt.¹³⁶ Een basisbaan geeft rust, zekerheid, zingeving en daarmee zelfrespect. Een basisbaan zou een recht moeten zijn voor mensen aan de onderkant van de arbeidsmarkt die momenteel van vast werk verstoken blijven.

¹³⁵ DIVOSA, *Benchmark Werk & Inkomen* (Utrecht 2017).

¹³⁶ DIVOSA, *Benchmark Werk & Inkomen*.

Tot slot

De bijstand is te vaak een bron van beschaming terwijl we het zouden moeten omarmen als een blijk van beschaving. Om stigmatisering van bijstandsgerechtigden te bestrijden, zou zowel in het politieke en maatschappelijke debat als in de communicatie door klantmanagers erkend moeten worden als een recht. De heersende negativiteit en stigmatisering rond de bijstand bestrijden we echter niet alleen door er positiever over te spreken. De oplossing ligt ook in beleid. Wat ons betreft vraagt een beschaafder beleid om een herijking op basis van vier grondbeginselen: realisme, zekerheid, wederkerigheid en inspraak.

Realisme is vooral nodig als tegenwicht aan de eenzijdig optimistische benadering van bijstandsgerechtigden. In plaats van alleen aandacht te besteden aan de mogelijkheden, moeten klantmanagers en consulenten ook de problemen van mensen in ogenschouw nemen en deze bespreekbaar maken. Dat betekent ook een meer realistische kijk op de arbeidsmarktkansen van vooral oudere bijstandsccliënten en bijstandsgerechtigden met beperkingen.

Deze meer realistische kijk zal automatisch leiden tot de erkenning dat veel bijstandsgerechtigden geen regulier werk zullen vinden. Vooral bijstandsgerechtigden met een arbeidsbeperking zijn het beu dat zij door discriminatie veroordeeld zijn tot een draaideurcarrière. Naast behoefte aan erkenning, hebben zij vooral behoefte aan zekerheid. Ons voorstel om die zekerheid te bieden is de basisbaan. Daarmee sluiten we ons aan bij eerdere pleidooien voor de basisbaan, maar wel met de kanttekening dat doorstroom geen vereiste is en minimaal een minimuminkomen wel.

Wederkerigheid is het derde grondbeginsel waarop de bijstand gestoeld moet zijn. De tegenprestatie wordt vaak gepresenteerd als een vorm van wederkerigheid, maar betekent in de praktijk vaak meer plichten en minder rechten voor bijstandsgerechtigden. Wij pleiten ervoor dat gemeenten voortaan niet meer van bijstandsccliënten vragen zonder tegelijkertijd meer in hen te investeren. Gemeenten die steeds meer van bijstandsgerechtigden eisen zonder hen meer perspectief te bieden, versterken de afgunst en verdeeldheid onder bijstandsgerechtigden. Ook meer debat over de verschillen die ontstaan door decentralisatie zou helpen om die afgunst tegen te gaan.

Een rechtvaardige uitvoering van de tegenprestatie vereist tot slot ook meer inspraak van bijstandsccliënten. Het recht op inspraak in de invulling van de tegenprestatie zou wettelijk verankerd moeten worden. Mensen een tegenprestatie laten verrichten die niet aansluit bij hun eigen wensen of toekomstplannen, roept terecht veel weerstand op.

economie

AEX	Dow Jones	NASDAQ	Bovespa	Nikkei	Hang Seng	Rente 10 jaar	EUR/USD	Goud	Brent olie
-0,13%	+0,29%	+0,98%	+1,69%	-0,15%	+0,31%	+26,40%	+0,41%	+1,42%	+3,38%
566,28	26.860,20 26.783,49	7.903,40 7.826,86	106.296,70 104.530,22	21.533,48 21.565,15	28.204,69 28.116,28	-0,1450 -0,1970	US \$ 1,1254 US \$ 1,1209	US \$ 1.417,67 US \$ 1.397,80	US \$ 66,72 US \$ 64,54

bron: vvd
internet: vvd.eu

Niemand heeft zicht op het bijstandsbeleid

INKOMEN Zoveel gemeenten, zoveel verschillende soorten bijstandsbeleid. De bijstandsgerechtigde snapt daar niets van, zien twee sociologen die die verschillen nu onderzoeken.

Dirk Waterval
REDACTIE ECONOMIE

Ga er maar aan staan, onderzoeken hoe goed de bijstand geregeld is. Qua regels daarover is Nederland een lap-pendeken met ruim 350 verschillende lappes. Want sinds de decentralisatie in 2015 mag iedere gemeente zelf beslissen hoe het met de bijstandsgerechtigde inwoners omgaat.

Klinkt mooi, dat maatwerk, maar voor Melissa Sebrechts is het een probleem. Niemand heeft de afgelo-

te-interviews met 55 mensen in de bijstand uit acht van die gemeenten.

Op zich is het geen geheim dat de woonplaats nogal uitmaakt voor een bijstandsgerechtigde. Minder bekend is dat de verschillen zo groot zijn, zegt Sebrechts. Tussen de bestudeerde gemeenten zat er één die twintig uur per week werken als tegenprestatie eiste, maar ook één die het op een eenmalige vier uur hield. Het extra zakcentje dat mensen met weinig geld ontvangen (inkomens-toeslag), verschilde van 100 euro tot 500 euro per jaar. Sebrechts en

soon vindt minder snel een baan dan iemand die vindt dat hij juist goed wordt begeleid door de gemeente. En werkgevers zitten natuurlijk minder te wachten op die eerste groep.”

Waar slaan die grote verschillen tussen gemeenten eigenlijk op?

“Het idee van de decentralisatie is dat de lokale politiek veel beter doorheeft hoe zij de inwoners weer aan een baan kan helpen dan de landelijke overheid. Een plaatselijk bestuur zou de regio beter kennen, we-

pen vier jaar bijgehouden hoe groot de onderlinge verschillen inmiddels zijn geworden, zegt de socioloog van de Universiteit voor Humanistiek.

“Dat gebrek aan overzicht viel me ontzettend op.” Uiteindelijk is het daardoor onmogelijk om te zien welke regels het beste werken om mensen uit de werkloosheid te helpen.

Samen met haar collega Thomas Kampen besloot Sebrechts een eerste opzet te maken. Daarvoor spraken ze met talloze experts van onder meer de vereniging van sociale diensten Divosa, het Sociaal en Cultureel Planbureau en de Inspectie SZW.

Daarnaast leidde een steekproef onder 48 gemeenten tot vier beleidscategorieën, een manier om de rest van de gemeenten in de toekomst te kunnen classificeren.

Niet dat heel Nederland nu gerangschikt is volgens die rubricering, maar het is een begin, als instrument om dat binnenkort wel te doen. Tot slot hielden de twee diep-

Kampen vinden die grote verschillen onwenselijk, schrijven ze deze week in vakblad *Binnenlands Bestuur*.

Wat is er zo erg aan per gemeente verschillend beleid?

“Mensen begrijpen het niet! Het voelt als onrecht. ‘We zijn toch allemaal Nederlanders?’, zeggen de bijstandsgerechtigden tegen ons. Vergeet niet dat deze groep sowieso al een behoorlijke afstand voelt tot de overheid. Het vertrouwen is laag. Ze voelen zich in de steek gelaten, hebben bijvoorbeeld het idee dat vluchtelingen voorrang krijgen bij het vinden van een sociale huurwoning. Dan kunnen de willekeurige ogende verschillen in bijstandsbeleid tussen gemeenten die afstand tot de overheid nog extra vergroten.”

Heeft dat nog concrete consequenties?

“Een chagrijnig en wantrouwig per-

PROGNOSIS Internationale handelsspanningen en politieke onzekerheid temperen de groei in de eurolanden.

Van onze redactie economie

De economie in de eurolanden groeit dit jaar maar matig, met naar verwachting gemiddeld 1,2 procent. De Europese Commissie stelt daarom haar verwachting voor volgend jaar iets naar beneden bij tot 1,4 procent.

Nederland blijft het een beetje beter doen dan gemiddeld, met 1,6 procent groei dit jaar en 1,5 procent in

2020, blijkt uit de zomerprognose van Brussel. Maar ook die groei is lager dan eerder werd verwacht. In Duitsland (0,5 procent) en vooral Italië (0,1 procent) ligt de groei dit jaar nagenoeg stil.

Volgens EU-commissaris Valdis Dombrovskis (financiële stabiliteit) wordt de veerkracht van de Europese economie op de proef gesteld door internationale handelsspanningen en politieke onzekerheid. Binnen de EU blijft het naderende vertrek van het Verenigd Koninkrijk, mogelijk zonder een akkoord over de scheiding, een groot risico. De groeiervachting volgend jaar is bovendien deels te danken aan een hoger aantal werkdagen, een statistisch toeval.

De stagnerende groei in Nederland

Vertel de mensen waarom de regels zijn zoals ze zijn. Dan kweek je vanzelf meer begrip.

Melissa Sebrechts,
socioloog

Economie in eurolanden groeit, maar niet hard

De stagnerende groei in Nederland komt volgens de Europese Commissie door lagere exportcijfers

komt volgens de commissie vooral door lagere exportcijfers. Dat hangt ook samen met de zwakke internationale handel, schrijft de commissie. En met afnemende groei bij Nederlands belangrijkste handelspartners, zoals Duitsland.

De ontwikkelingen worden bevestigd door onderzoek van het econo-

misch bureau van ING. “De Nederlandse economie draait goed, toch daalt de export van binnenlands geproduceerde goederen flink, al twee kwartalen op rij”, meldt dat bureau.

Het belang hiervan is wel aanzienlijk, merkt ING op: als de uitvoer van Nederlandse producten blijft tegenval-len, zal dat de groei van de economie merkbaar afzwakken.

ING-Economisch Bureau verwacht voor de totale uitvoer een magere groei van 1,4 procent in 2019. Ter vergelijking: die groei lag tussen 1996 en 2018 gemiddeld nog op 4,7 procent. Voor de gehele economie ligt de groei iets hoger, met 1,7 procent. Nagenoeg alle sectoren groeien wel, alleen in een lagere versnelling dan vorig jaar. Toen lag de groei nog op 2,6 procent. 4,4 procent.

Wat kunnen we op basis van alle voorgaande bevindingen concluderen? Hoe ervaren bijstandsgerechtigden (on)rechtvaardigheid? En maakt het daarbij uit in welke gemeente ze wonen? We presenteren hieronder vijf conclusies.

Conclusies

1. Overzicht ontbreekt

Er bestaat op dit moment geen overzicht over verschillen tussen gemeenten als het over de bijstand gaat, zo luidt onze eerste conclusie. We hebben veel bureaus geraadpleegd (zoals CBS, Divosa, en het SCP) en veel deskundigen gesproken. Ze wisten allemaal veel over onderdelen van de bijstand, bijvoorbeeld over de tegenprestatie of de hoogte van de uitkering. Niemand had echter een compleet overzicht. Niemand kon dus gemeenten vergelijken op wat voor rechten ze toekennen en welke plichten ze aan bijstandsgerechtigden opleggen. Het is dus ook niet bekend wat het beste beleid is om mensen een gevoel van respect te geven of om ze aan een baan te helpen.

2. Bijstandsregimes: geen effect op gevoelens van rechtvaardigheid

Verschillen in beleid tussen gemeenten hebben geen merkbare invloed op hoe mensen denken en zich voelen over (on)rechtvaardigheid in de bijstand, zo concluderen we ten tweede. Dus bijvoorbeeld in een gemeente die veel rechten toekende, waren niet meer bijstandsgerechtigden die de bijstand als een recht zagen dan in een gemeente met weinig rechten.

3. Maatwerk: per individu rechtvaardig, per gemeente onrechtvaardig

Een belangrijke reden voor decentralisatie van beleid en daarmee voor verschillen was dat gemeenten daarmee hun beleid beter op hun eigen bijstandsgerechtigden konden afstemmen. De gemeente staat dicht bij mensen dan het ministerie in Den Haag en weet daarom beter wat mensen kunnen en willen, was het idee. De één heeft eerst een opleiding nodig, bijvoorbeeld, maar de ander wil liever meteen aan het werk. Door decentralisatie zouden gemeenten mensen preciezer en passender kunnen helpen. Het beleid noemt dit 'maatwerk' leveren.

Maar wat vinden mensen in de bijstand daarvan? Ons onderzoek laat zien dat mensen het rechtvaardig vinden als de gemeente rekening houdt met hun individuele situatie en wensen. Verschillen tussen mensen vinden ze juist onrechtvaardig. Verschillen tussen gemeenten vinden ze juist onrechtvaardig. Verschillen tussen mensen vinden ze goed, want ze willen niet als nummer behandeld worden. Ze willen als persoon gezien, gehoord, erkend worden. Ze willen respect voor wie zij zijn en waar ze mee zitten en naartoe willen. Veel bijstandsgerechtigden vonden trouwens dat dit nu niet gebeurt. Ze vinden dat ze vaak onpersoonlijk, eenzijdig, of zelfs beschamend behandeld worden.

Maar verschillen tussen gemeenten vinden ze dus niet eerlijk. Want, zeggen ze, waarom zou ik ineens heel anders behandeld moeten worden als ik 5 kilometer verderop ga wonen? Ik ben toch niet ineens een andere persoon geworden? Dat is toch veel te toevallig, dat je in de ene gemeente 20 uur in de week een tegenprestatie moet leveren maar in de andere maar 4 uur?

4. Bijstand vooral ervaren als gift of ruil, minder als recht

De voorloper van de Participatiewet, de Bijstandswet, is ingegaan in 1968. De bijstand werd toen een recht. Voor die tijd kregen mensen vaak wel geld van de gemeente, van de kerk of van een liefdadigheidsinstelling. Maar bijstand was toen geen recht. Het was eerder een gift, waar mensen dankbaar voor moesten zijn. Het was soms ook een ruil: mensen kregen het dan op voorwaarde dat ze er werk voor verrichtten. Bijvoorbeeld hout raspen in het 'raspshuis' of wol spinnen in het 'spinhuis'.

Vóór de Bijstandswet was bijstand ontvangen iets beschamends. Minister Marga Klompé stelde de bijstand in omdat ze mensen van gevoelens van schaamte wilde bevrijden. Dertig jaar geleden werd een groot onderzoek gedaan onder bijstandsgerechtigden – Hein Kroft en zijn

'Verschillen tussen gemeenten vinden bijstandsgerechtigden onrechtvaardig. Verschillen tussen mensen vinden ze juist goed, want ze willen niet als nummer behandeld worden.'

collega's schreven daarover het boek 'Een tijd zonder werk' - en toen zag de meerderheid de uitkering nog als een recht. Een minderheid zag de uitkering als een gift waar ze zich voor schaamden.

Nu is bijstand nog steeds formeel een recht, maar ervaren bijstandsgerechtigden dit ook zo? Je moet er vandaag de dag meer voor terugdoen, zoals een 'tegenprestatie'. Dat heeft invloed op hoe mensen de bijstand tegenwoordig zien, blijkt uit ons onderzoek. Nuervaar nog maar ruim een kwart van de mensen die wij spraken de bijstand als een recht. Dit zijn vooral hoger opgeleide mannen met relatief weinig andere (financiële, sociale of psychische) problemen. Deze mensen vinden het niet rechtvaardig dat ze er steeds meer voor moeten doen.

De meeste bijstandsgerechtigden ervaren de bijstandsuitkering als een ruil. Zij voelen zij zich verplicht de uitkering 'terug te betalen'. Ze berekenen wat ze krijgen en wat ze ervoor terug doen. Als andere bijstandsgerechtigden premies of andere voordelen krijgen zonder dat ze daar iets voor terugdoen, is dat in hun ogen onrechtvaardig.

Er zijn ook veel mensen die de bijstand als een gift ervaren. Zij voelen zich dankbaar dat ze deze gift van de overheid krijgen. Maar tegelijkertijd schamen zich ook voor wat ze krijgen, net zoals mensen dat ervaren voor de invoering van de Bijstandswet. Ze hebben het gevoel dat ze nooit genoeg kunnen teruggeven. Vooral veel alleenstaande moeders met fysieke en/of psychische problemen ervaren de bijstand op deze manier als gift. Bijna driekwart van onze respondenten zag de bijstand als ruil of gift.

5. Voorwaardelijkheid leidt tot negatieve emoties naar andere bijstandsgerechtigden

Doordat bijstandsgerechtigden zo verschillend tegen de bijstand aankijken, hebben ze weinig begrip voor elkaars visie. De meesten praten met veel onbegrip, afgunst, en verontwaardiging over andere bijstandsgerechtigden.

Wie de bijstand als een gift ervaart, vindt iemand die de bijstand als recht ziet ondankbaar. Wie de bijstand als een ruil ziet, vindt mensen die het als recht zien, lui en gemakzuchtig. Daarbij letten ze scherp op bijstandsgerechtigden die van een in hun ogen te gunstige ruil profiteren doordat ze meer ontvangen dan ze 'verdienen'. Dat zijn in hun ogen 'free-riders', met stereotypen als de 'profiterende' immigrant of jongere die te gretig gebruikmaken van de voorzieningen die er in Nederland zijn, en niet schroomt om zijn rechten op te eisen, zonder daar dankbaar voor te zijn en zonder er veel voor terug te doen. Diegenen die de bijstand als een ruil beschouwen, vinden dat iedereen zijn uitkering moet 'terugbetalen'. Als zij dat in hun ogen niet doen, roept dit wrok en jaloezie op.

Alleen de minderheid die de bijstand als recht ziet, heeft niet veel aan te merken op anderen. Dat is begrijpelijk: net als de anderen (die de bijstand als gift of ruil zien)

vindt degene die de bijstand als recht ziet, dat iedereen dat zo zou moeten zien. Maar zo iemand heeft er geen last van wanneer anderen dat niet doen; hoogstens medelijden. Zo iemand denkt: de anderen zouden het ook als een recht moeten zien, dan zouden ze zich ook beter voelen. Deze minderheid vindt het vooral sneu voor andere bijstandsgerechtigden die de uitkering niet net als zichzelf als een recht zien.

Kortom: toenemende voorwaardelijkheid van de bijstand bevordert dus een negatieve onderlinge beoordeling en stereotypering van bijstandsgerechtigden. Dat bemoeilijkt onderlinge solidariteit.

Dankwoord

Op deze plek willen we alle mensen bedanken die belangrijk zijn geweest voor ons onderzoek en bij de totstandkoming van dit magazine. Om te beginnen willen we de bijstandsgerechtigden die ons te woord hebben willen staan hier nogmaals bedanken. Zonder hun medewerking zijn we als onderzoekers nergens. Dat geldt ook voor de klantmanagers die hebben deelgenomen aan de online focusgroepen. Veel dank voor jullie tijd en bereidheid. De contactpersonen binnen de gemeenten zijn we dankbaar voor het in contact brengen met deze respondenten. Omwille van de beloofde anonimiteit kunnen we al deze mensen niet bij naam noemen, maar dat maakt onze dankbaarheid er niet minder om.

Onze student-assistenten Tijmen Legemaate en Olivier van Donk zijn van onschatbare waarde geweest bij de verzameling en verwerking van het onderzoeksmateriaal. Wander van der Vaart stond steeds zonder aarzeling klaar om ons te voorzien van bruikbaar methodologisch advies. Dank voor jullie inzet en de prettige samenwerking. Instituut GAK, in het bijzonder Harriet Vinke en Alex Brenninkmeijer, zijn we zeer erkentelijk voor het mogelijk maken van, en meedenken met, ons onderzoek. Marjolein Rutgers van Studio Maanzaad willen we bedanken voor de mooie en zorgvuldige vormgeving van dit magazine.

Tot slot willen we een aantal mensen bedanken die gedurende het onderzoek met ons hebben meegedacht, als leden van een klankbordgroep en/of kritische meelezer en -denker: Marije van Dodeweerd **Divosa**, Marjet van Houten en Charlotte Hanzon **Movisie**, Wendy van der Burg, Bert Schriever en Wilko Pelgrom **VNG**, Josien Arts, Stella Hoff en Leen Sterckx **Sociaal en Cultureel Planbureau**, Francien Rosing, Hubert Zuurbier, Florike Destels, Sjoerd van de Berg, Meghan Kovacks **Inspectie Sociale Zaken en Werkgelegenheid**, Babs Broekema en Bert de Graaff **Erasmus Universiteit Rotterdam**, Rik van Berkel en Margo Trappenburg **Universiteit Utrecht**, Anja Eleveld **Vrije Universiteit Amsterdam**, Gerben Moerman **Universiteit van Amsterdam**, Josje Jap Ngie-Van Dam **Ombudsman Metropool Amsterdam**, Gijs Vonk en Paulien de Winter **Rijksuniversiteit Groningen**, Mathieu Portielje **Hogeschool van Amsterdam**, Jolanda van den Braak en Dorine van Kesteren **Sprank**, Hans Rodenburg **Wetenschappelijk Bureau GroenLinks**, Yolanda de Koster **Binnenlands Bestuur**, Dirk Waterval **Trouw**, Suzanne van den Eynden **De Helling**.

Melissa Sebrechts
Thomas Kampen
Evelien Tonkens

Colofon

Oplage
200

Uitgave van
**Universiteit voor
Humanistiek**

Ontwerp
Studio Maanzaad

